

MAD 1806 Işığında Osmanlı Surreleri: Rûmiyye-i Cedîde'nin Kuruluşu ve Siyasi-Hukuki Tahlili

İrfan İnce*

Ottoman Şurre in the Light of MAD 1806: Foundation of Rûmiyye-i Cedide and Its Political and Legal Analysis

Abstract ■ The cash subsidies sent to the people of Haramayn and Quds which are generally known as *şurre* have been studied from different perspectives. In these studies, it has been assumed that after the establishment of the Ottoman rule in Egypt two big *şurre*s were maintained by the Ottomans, i.e. the old *şurre* of the Mamluks and the *şurre* of Ottomans from Istanbul. The reason for this assumption was that the Ottomans made formally no change concerning the *şurre* of the Mamluks, that there were many endowments for the benefit of the people of Haramayn founded in Anatolia before and after the Ottoman conquest of the Egypt and that the Ottomans began to send regularly subsidies to Haramayn before this time. The document MAD 1806 which was prepared by the newly appointed superintendent for the endowments of Haramayn contains the total numbers of the revenues of the Haramayn Endowments in the Ottoman Empire except Egypt from 997/1589 to 998/1590 and a report attached to the document which contains a summary of a discussion triggered by sending a new *şurre* to Haramayn. In this article, I will examine the report of Habeşi Mehmed Ağa by taking into account its judicial aspects and checking the sums of the revenues of the Haramayn Endowments given by Mehmed Ağa. I will show that there was not a big *şurre* from Istanbul before that time.

Key words: Ottoman *şurre*, Haramayn Endowments, *irşadi* endowments (endowments of designation), cash transfer (*hawâla*), letter of credit (*sufteje*), budget

12./18. yy. Medine şehrinin sosyal-politik yapısı üzerine yapmış olduğumuz çalışmada¹ şehir sakinleri için önemli bir geçim kaynağı olan, biri İstanbul'dan

* Sakarya Üniversitesi.

1 İrfan İnce, "Medina im 12./18. Jahrhundert: Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs" (doktora tezi), Ruhr Universität

diğeri Mısır'dan gelen iki büyük *şurre*nin tarihiyle ilgili yerel kaynaklarda tespit ettiğimiz bilgilerin ikincil literatürde bulduğumuz bilgilerle uyuşmaması bizi kaynakları farklı bir bakış açısıyla değerlendirmeye sevketmişti. Bu amaçla ilgili çalışmalarda sıklıkla yapıldığı şekliyle konuyu Osmanlı arşiv belgelerini merkeze alarak incelemek yerine, bu belgelerde tespit edilebilen bilgileri Mekke-Medine'ye ait yerel kaynaklarda tespit ettiğimiz bilgileri merkeze alarak değerlendirmiş ve önceki çalışmalarda yapılan hatalara işaret etmiştik. Bu makalede anılan çalışmada ulaştığımız sonuçları, temel kaynakları ve önceki çalışmalarda ulaşılan verileri geniş bir şekilde kullanarak daha güçlü bir şekilde temellendirmeye çalıştık.

10./16. yy. Mekke yerel kaynaklarında yüzyılın sonlarına kadar yalnızca bir Osmanlı *şurre*sinin varlığını ve bunun Mısır'dan geldiğini, ikinci büyük bir *şurre*nin ise yüzyılın sonunda III. Murâd zamanında düzenlendiğini tespit etmek mümkündür. MAD 1806 belgesinde işaret edilen 997/1589 yılında İstanbul'dan gönderilen yüksek meblağlı bir *şurre* sebebiyle çıkan tartışma da bu bilgilerle tam uyum içinde ve 997/1589 yılı öncesine dair hakkında oldukça az bilgiye sahip olduğumuz Osmanlı *şurre* düzenlemesiyle ilgili temel sorulara cevap verir niteliktedir. Dolayısıyla Osmanlılar döneminde Haremeyn'e gönderilen iki büyük *şurre* ile ilgili önceki çalışmalarda eksikliği hissedilen tarihi bir perspektif sunmayı hedeflediğimiz bu yazıda MAD 1806 belgesini detaylı bir şekilde ele alacak, önceki çalışmalarda kullanılan 997/1589 yılı öncesine ait Anadolu-Rumeli Haremeyn Vakıfları gelirleri kayıtları veya İstanbul'da düzenlenen bazı resmi belgelerde *şurre*yle ilgili olarak yer alan bilgileri, bu belgeyle ilgili değerlendirmelerimiz ışığında açıklamaya çalışacağız. Bu yazıda Mısır *şurre*siyle ilgili açıklamalarımız 997/1589 yılı öncesinde yaklaşık 30,000 altına baliğ olan ve nakit para olarak Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *şurre*yle ilgilidir; anılan dönemde ve sonrasında Mısır vakıf gelirlerinden gönderilen *şurre*(ler) konumuz dışındadır. İstanbul *şurre*si olarak adlandırdığımız *şurre* ise gelirlerinin tümü Mekke ve Medine için tahsis edilmiş Anadolu ve Rumeli'deki Haremeyn Vakıfları ile gelirlerinden bir kısmı Haremeyn için tahsis edilmiş irili ufaklı çok sayıdaki vakfın gelirleriyle finanse edilen ve bizim tespitlerimize göre 997/1589 yılında gönderilmeye

Bochum, 2014. (elektronik yayın: <http://www-brs.ub.ruhr-uni-bochum.de/netahtml/HSS/Diss/InceIrfan/diss.pdf>) MAD 1806 ile ilk kez tanışmama vesile olan An'am Mohamed Osman Elkabashi'ye, yayın öncesinde makale taslak metnini okuma lütfunda bulunarak yazının olgunlaşmasına katkı sağlayan Muammer İskenderoğlu ve Fuat Aydın'a, makalenin İngilizce özetinde yardımcı olan Berra İnce'ye ve metnin tamamı üzerinde tashihler yaparak değerlendirmelerini paylaştan Mustafa İnce'ye teşekkür ederim.

başlanan, vakıf gelirleriyle mütenasip bir şekilde başlangıçta Mısır *şurresine* yakın bir meblağdaki *şurre*dir.

Söz konusu belge Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Maliyeden Müdevver Bölümünde 1806 numarada kayıtlı Haremeyn Evkafı ile ilgili rapor mahiyetinde bir belgedir.² 996/1588 tarihinde Osmanlı topraklarındaki Haremeyn Evkâfı idareciliğine getirilen Habeşî Mehmed Ağa³ tarafından 998/1590 yılında kaleme alınan bu rapor, genel olarak *şurre* adıyla bilinen Haremeyn'e gönderilen nakdi ödeneklerin tarihi gelişimiyle ilgili önemli bir vesika niteliğindedir. Şu ana dek yapılan çalışmalarda Osmanlı döneminde biri Mısır'dan diğeri İstanbul'dan gönderilen iki ayrı büyük *şurre*nin Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemden itibaren varlığını sürdürdüğü açıkça veya zımnen kabul edilmiştir. Habeşî Mehmed Ağa'nın Haremeyn Vakıfları Nâzırı olarak atanmasından sonrası için bu doğru olmakla birlikte, Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarihten 997/1589 yılına kadar Osmanlı *şurre*nin yalnızca Mısır'dan gönderildiği, İstanbul'dan bir *şurre* gönderildiğini açıkça gösteren ne bir arşiv belgesi ne de tarihi bir kaydın bulunmadığı mevcut çalışmalarda dikkatlerden kaçmıştır. Anılan belge tam da Haremeyn'e İstanbul'dan gönderilecek ve ilk yıllarda *şurre-i cedide* daha sonra *şurre-i rûmiyye-i cedide* adıyla anılacak olan yeni bir *şurre*nin düzenlenmesi bağlamında kaleme alınmıştır.

Osmanlıların Haremeyn'e düzenli mali ödenekler göndermeleri Mısır hâkimiyetinden önceki dönemlerde başlar. Haremeyn Vakıfları Anadolu ve Balkanlar'da, Osmanlı Mısır hâkimiyetinden önce kurulmaya başlamış ve bu daha sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. Osmanlı Memlûk mücadeleleri esnasında daha önce Memlûk hâkimiyeti altında bulunan bazı bölgelerin Osmanlılar eline geçmesiyle bu bölgelerde yer alan Haremeyn Vakıfları da Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. MAD 1806 belgesinde de işaret edildiği gibi Habeşî Mehmed Ağa dönemine kadar Anadolu ve Balkanlar'da bulunan vakıfların gelirlerinin hangi gerekçe ile Haremeyn'e gönderilmediği sorusu hukuki açıdan izah edilmesi gereken bir meseledir. Bu hukuki mülahaza, belge kapsamında haberdar olduğumuz, *şurre-i rûmiyye-i cedidenin* kuruluşu esnasında Saray ileri gelenleri arasında ortaya çıkan sıcak tartışmaların da odağını teşkil etmiştir. Habeşî Mehmed Ağa'nın bu tartışmalar bağlamında Padişah'a sunduğu ve belgenin sonuç bölümünde yer alan

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver 1806.

3 Mehmet Ağa'nın Haremeyn Evkâfı Nâzırlığına atanmasıyla ilgili belgeler için bk. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları: XVI.-XVII. Yüzyıllar* (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2002), s. 213-215.

arzu doğru bir şekilde anlayabilmek için Mısır *şurresinin* ve Haremeyn Vakıflarının hukuki statüsünü ele almamız ve yine Habeşî Mehmed Ağa'nın arzındaki politik dilin bağlamını ortaya çıkarmamız gerekmektedir.

MAD 1806 Mustafa Güler *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)* adlı çalışmasında Habeşî Mehmet Ağa'nın arzını nakletmiş, belgede yer alan muhasebe kayıtlarını farklı tarihlerden Anadolu-Rumeli Haremeyn Vakıfları gelirleriyle ilgili rakamlarla karşılaştırmış, ancak konumuzla ilgili olarak kanaatimizce hatalı sonuçlara ulaşmıştır.⁴ Suraiya Faroqhi belgenin arz bölümünü nispeten geniş bir şekilde kullanılmış, belgenin içeriğini Osmanlı merkezi bürokrasinin muhtemel iktisadi mülahazaları bağlamında dikkate almış, ancak *şurrenin* tarihi süreçlerini yeterince göz önünde bulundurmadığı için eksik ve hatalı bir şekilde yorumlamıştır.⁵

Aşağıda öncelikle Habeşî Mehmed Ağa'nın Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfının gelirleriyle ilgili hazırladığı belgenin sonuna eklediği arzını önemine binaen maddelendirerek translitere edecek ve her maddeden sonra metinle ilgili yorumlarımızı ekleyeceğiz. Bundan önce, okuyucunun bizim teklif ettiğimiz yorumla mukayese edebilmesini kolaylaştırmak amacıyla, tespit edebildiğimiz kadarıyla belgenin arkaplanıyla ilgili ilk geniş değerlendirmede bulunan Faroqhi'nin yorumunu özet halinde vermek istiyoruz.

Faroqhi Türkçe'ye *Hacılar ve Sultanlar*⁶ başlığıyla tercüme edilen çalışmasında belgenin önemini vurguladıktan ve kullandığı politik dil sebebiyle arka planının anlaşılması güç bir metin olduğunu ifade ettikten sonra özetle şu değerlendirmelerde bulunur: Anadolu ve Rumeli'deki [Haremeyn] Vakıfları çoğunlukla özel şahıslar tarafından kurulmuştu; ancak uygulamada genelde bu vakıfların yıllık gelirleri Osmanlı idaresi tarafından toplanıp blok halinde Hicaza gönderiliyordu. Bazen de yıllık gelirler merkezde muhafaza edilip bunun karşılığı (bedel) Mısır'dan gönderiliyordu. Ancak bu durum tahsisat sahipleri açısından anılan meblağların [tümünün] gönderilmeyip merkezi idarenin harcamaları için kullanılması gibi bir tehlikeyi barındırıyordu. Faroqhi'nin ifadesiyle belgede açıkça zikredilmese bile, öyle anlaşılıyor ki [Mısır Hazinesine havale edilen] tahmini

4 Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 217, 220-223.

5 Suriaya Faroqhi, *Herrscher über Mekka: Die Geschichte der Pilgerfahrt* (Münih: Artemis Verlag, 1990), s. 113-114.

6 Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Dönemi Hac (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, yay. haz. Aysen Anadol (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995).

meblağ vakıfların gerçek yıllık gelirlerinin değerinin altındaydı ve bu düzenlemeyle [sabit bir tahmini meblağın Mısır Hazinesine havalesiyle] merkezi idare finansal bir fayda sağlamayı amaçlıyordu. Buna karşı gelenler ise, Haremeyn için kurulan vakıfların sayılarının gün geçtikçe artması sebebiyle, daha önceki sultanların dönemlerinden tespit edilebilen rakamların (yani, havaleye esas teşkil eden sabit bir rakam olarak tespit edilen tahmini bedelin) geçerliğini yitirdiğini iddia ediyorlardı. Tartışmaların sonunda Sultan III. Murâd (982-1003/1574-1595) Mekke ve Medine lehine kurulan vakıfların gelirlerinin tümünün Haremeyn'e gönderilmesini emretmiş ve bu şekilde vakıf kurucularının amaçlarına aykırı tasarrufları engellemiştir.

Belgenin arz kısmının değerlendirmesinde de görüleceği gibi, Faroqhi'nin Anadolu ve Rumeli'deki Haremeyn Vakıflarının gelirlerinin Osmanlı Mısır hâkimiyetinden sonra merkezi idare tarafından toplanıp *doğrudan* Hicaz'a gönderildiği şeklindeki değerlendirmesine dayanak teşkil edecek bir veri bulabilmek mümkün değildir. Faroqhi'nin işaret ettiği, Anadolu ve Rumeli'deki Haremeyn Vakıflarının gelirlerinin merkezi idare tarafından muhafaza edildiği, daha net bir ifadeyle Merkezi Hazinenin harcamaları için kullanıldığı ve bunun karşılığında anılan meblağın karşılığının merkezden Mısır Hazinesine yapılan havale yoluyla Haremeyn'e gönderilmesi hakkındaki değerlendirmeleri isabetli olmakla birlikte bunun kural değil zaman zaman müracaat edilen bir durum olduğu şeklindeki değerlendirmesini destekleyecek bir veri bulabilmek söz konusu değildir. Anlaşıldığı kadarıyla Faroqhi, genel kanaat olduğu gibi, Osmanlıların Mısır hâkimiyetinden sonra, Memlûk döneminde Mısır'dan gönderilen *şurre*nin Osmanlılar tarafından devam ettirildiğini, ancak aynı zamanda Osmanlıların Mısır hâkimiyetinden önce düzenli olarak göndermeye başladıkları *şurre*nin de İstanbul'dan gönderilmeye devam ettiğini kabul etmektedir. Bu yoruma göre bazen müracaat edilen bir uygulama olarak İstanbul *şurre*sinin Mısır Hazinesine havale edilmesi durumunda Mısır'dan Haremeyn'e giden iki *şurre* ortaya çıkacaktır. Ancak Faroqhi'nin İstanbul *şurre*siyle ilgili teklif ettiği iki farklı uygulamadan yalnızca birinin varlığını gösterecek bir uygulama veya belge bulunabilmiş olsaydı Mehmed Ağa'nın arzında tasvir ettiği şekliyle devlet ricali arasında 997/1589 yılında, bundan bir yıl önce Haremeyn Vakıflarından toplanan 6,000 florinin gönderilmesiyle başlayan bir tartışmanın ortaya çıkması söz konusu olamazdı.

Diğer taraftan, Anadolu-Rumeli Haremeyn gelirleriyle finanse edildiği düşünülen İstanbul *şurre*sinin zaman zaman gönderilmemesi gibi bir durumda, bu tahsisatların Haremeyn'deki sahiplerinin anılan düzensizlikten olumsuz bir

şekilde etkileneceği ve bu yüzden de sözkonusu dönemde Osmanlı *şurresi*yle ilgili detaylı bilgiler veren yerel kaynaklarda bu duruma işaret eden bilgilerin bulunması beklenirdi. Benzer şekilde, belgenin politik dilinden anlaşıldığı kadarıyla, Mısır dışındaki Haremeyn Vakıflarının gelirleriyle finanse edilerek İstanbul'dan gönderilecek yeni bir *şurre*nin tesisini destekleyenler arasında olan ve esasen bu amaçla Haremeyn Evkafı Nâzırlığına getirildiği anlaşılan Mehmed Ağa'nın, Faroqhi tarafından teklif edilen yorumu destekleyeceği tahmin edilebilen bir uygulama veya bunu gösteren bir belge bulabilmiş olsaydı, anılan tartışmada kendi konumunu destekleyecek bu mahiyette bir bilgi veya belgeyi zikretmesi beklenirdi. Faroqhi'nin "Belgede açıkça zikredilmese de öyle anlaşılıyor ki [Mısır Hazinesine havale edilen] tahmini meblağ vakıfların gerçek yıllık gelirlerinin değerinin altındaydı ve bu düzenlemeyle merkezi idare finansal bir fayda sağlamayı amaçlıyordu"⁷ şeklindeki değerlendirmesi, anlaşıldığı kadarıyla, belgenin muhasebe kayıtları kısmında görüldüğü şekliyle Mehmed Ağa'nın Haremeyn Evkafı Nâzırı olarak atanmasından sonra gerçekleştirilen sıkı kontroller sayesinde vakıf gelirlerinin artmış olması mülahazasına dayanır. Ancak Faroqhi buradan şu istikamette bir yorum teklif eder: Anadolu ve Rumeli'deki Haremeyn Vakıflarının gelirlerinin karşılığı olmak üzere Mısır Hazinesine sabit bir tahmini bedel havale ediliyor, ancak tahsilatlar sıkı bir şekilde kontrol edilmediği için bu sabit rakamın tahsil edilen rakamdan daha düşük veya fazla olduğu kontrol edilmiyordu. Devlet ricalinin bir kısmı, vakıfların sıkı kontrolü sayesinde havale edilen meblağdan daha yüksek bir meblağ tahsilini beklemekteydi; bu beklentide olan devlet ricalinin bir kısmı, örneğin belirli bir yıla ait tahmini meblağ Mısır Hazinesine havale edildiği için gerçekte tahsil edilen meblağda ortaya çıkan fazlalığı Hicaz'a doğrudan veya yeni bir havale ile gönderme zorunluluğu hissetmeksizin, anılan farkın Merkezi Hazinesinin tasarrufuna geçmiş olacağını düşünüyordu, böylelikle bunlara göre vakıfların sıkı kontrolü Merkezi Hazineye dönecek bir fayda mülahazasını içeriyordu. Aşağıda tafsilatlı bir şekilde gösterileceği gibi bizce isabetli olmayan bu yorum, yalnızca vakıf hukuku açısından dikkate alındığında, Osmanlı merkezi idaresinin, şekli açıdan da olsa açık bir hukuki ihlal olan bu mahiyette bir düşünceye sahip olduğunu kabul ederek, özellikle vakıf konusunda belgenin hukuki içeriğinin ima ettiği tam aksi yöndeki hassasiyeti göz ardı eder.

Faroqhi'nin, kendisine takdim edilen arzdan sonra Sultan'ın Mekke ve Medine lehine kurulan tüm vakıfların gelirlerinin eksiksiz bir şekilde gönderilmesindeki temel amacın vakıf kurucularının amaçlarına aykırı tasarrufları engellemek

7 Faroqhi, *Herrscher über Mekka*, s. 113-114.

olduğu şeklindeki değerlendirmesi de bu bağlamda isabetli değildir. Zira, Mehmed Ağa'nın muhasebe raporunda belirtilen rakamlar dikkatli bir şekilde incelendiğinde açıkça görüleceği şekliyle, herhangi bir vakıf kaynağı olmayan, yalnızca Mısır Hazinesinden finanse edilen Mısır *şurresinin* yekûnu, Mehmed Ağa'nın muhasebe kayıtlarında geçmiş yıllara ait ödemelerle birlikte Mısır ve Şam dışındaki Haremeyn Evkafı gelirlerinin yekûnundan fazladır. Dolayısıyla, devlet ricalinin bir kısmının iddia ettiği ve 997/1589 tarihine kadar süregelen uygulamanın da desteklediği şekliyle, Mısır dışındaki Haremeyn Vakıflarının gelirlerinin karşılığı olarak öngörölmüş olması durumunda, doğrudan Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *şurrenin* vakıf kurucularının şartlarını ihlal etme mahiyetinde bir hukuksuzluğa esas teşkil etmediği görülebilir.

Belge'de yer alan genel toplamlar ve Mısır *şurresi*yle karşılaştırması

Bu başlık altında, belgede söz edilen havâle işleminin 997/1589 yılına dek süregelen uygulama olduğu kabul edildiğinde bunun rakamsal değerler açısından mümkün olup olmadığını incelemek istiyoruz. Bu amaçla MAD 1806'da yer alan Mısır dışındaki Haremeyn Vakıfları gelirleriyle yine Osmanlı arşiv belgelerinde tespit edilebilen 996/1588 yılına ait Mısır *şurresinin* rakamlarını karşılaştıracamız.

MAD 1806 Mısır dışındaki Haremeyn Vakıflarının belgenin hazırlandığı tarih olan 998/1590 yılı itibariyle bir yıllık muhasebe kayıtlarını içerir. Belgenin sonuna eklenen arzda, bu vakıflardan tahsil edilen meblağın İstanbul'dan gönderilecek yeni bir *şurre* için kullanılmasına karşı çıkan birtakım devlet ricalinin, anılan vakıfların gelirlerinin o tarihe kadar doğrudan Haremeyn'e gönderilmediği, aksine bu meblağların Mısır Hazinesine havale edildiği ve bu havale meblağının Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *şurrenin* rakamlarına dahil olduğu iddiaları dile getirilir. Anılan tarihte Mısır Hazinesi *şurresinin* yekûnu ile Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfı gelirlerinin yekûnu karşılaştırıldığında birincinin ikinciden yüksek olduğu görülebilir. Dolayısıyla bu karşılaştırma belgede zikredilen havale işleminin süreklilik arzeden bir uygulama olduğunu ve yeni *şurrenin* tesisine karşı çıkan devlet ricalinin iddialarını teyit eder niteliktedir.

Belgenin Mısır dışındaki Haremeyn vakıflarının 997 Receb-998 Cemâziyelâhir (1589-1590) arası tahsilatlarını gösteren muhasebe kayıtlarının sonunda yer alan toplam rakamlar ve *flori* altını karşılıkları şu şekildedir:⁸

8 Parantez içinde verdiğimiz değerlerde bir yük 100.000 akçe olarak hesaplanmıştır. Bu şekilde

Bir yıllık toplam gelir 42 *yük* 6142 (4,206,142) akçe, *flori* karşılığı (1 *flori*=120 akçe) 35,051 *flori* 22 akçe (35,051 *sikke*⁹ 18 akçe) olmuştur. Bu meblağın 51,736 akçesi tahsili için gönderilen kapıcıya vazife olarak verilmiş; 80,178 akçesi *kuruş* ve padişâhînin değerinin düşmesi sebebiyle düşülmüş, 88,220 akçesi geçen sene (997/1589) Haremeyn fukarasına gönderilen akçenin ihrâcâtı için harcanmış, dolayısıyla masrafların toplamı 220,134 akçe, flori hesabına göre 1,834 *flori* 45 akçe (1,834 *flori* 54 akçe) olmuştur. Masraflar çıkıldıktan sonra Haremeyn fukarası için henüz gönderilmeyen 39 *yük* 86,008 (3,986,008) akçe, flori hesabına göre 33,216 *flori* 80 akçe (33,216 *flori* 73 akçe) kalmıştır.

Bu meblağın 232,470 akçesi, flori hesabına göre 1,937 *f.* 30 *a.* (1,937 *f.* 25 *a.*) vakfiye ve eski defterler mucibince Mekke fukarasına; 16 *yük* 68,653 akçe (1,668,653 *a.*) flori hesabına göre 13,905 *f.* 53 *a.* (13,905 *f.* 44 *a.*) yine vakfiye ve eski defterler mucibince Medine fukarasına; 86,575 akçe, flori hesabı 721 *f.* 55 *a.* (721 *f.* 45 *a.*) Kudüs fukarasına tayin edilmiştir.

Kalan 19 *yük* 98,310 akçe (1,998,310 *a.*) flori hesabı 16,652 *f.* 70 *a.* (16,652 *f.* 68 *a.*) Hizâne-i Âmire defterlerinde Mekke veya Medine ayrımı yapılmaksızın genel olarak Haremeyn fukarasına şeklinde kaydolunmuştu; Mehmed Ağa “ehl-i vukûf”la yaptığı mütalaa sonucunda, Medine fukarasının Mekke fukarasına nispetle daha fazla olması sebebiyle emr-i âlî mucibince 1/3’e tekabül eden 5,550 florinin Mekke’ye, 2/3’e tekabül eden 11,101 florinin Medine’ye verilmesi kararlaştırılmıştır.

Mehmed Ağa’nın Haremeyn gelirleriyle ilgili Mekke, Medine ve Kudüs ahalisinin paylarıyla ilgili bu taksimatının anılan tarihten önce İstanbul’dan gönderilen bir *şurre* olmadığına işaret ettiği gözden kaçmayacaktır. Zira, böyle bir düzenleme olsaydı Habeşi Mehmed Ağa’nın açık bir şekilde *şurre* defterlerine işaret etmesi beklenirdi.

Mehmed Ağa’nın verdiği flori altını karşılıkları 1 flori=120 akçe kuruna tam olarak denk gelmekte, küsurat olarak hesaplanan akçe miktarları ise gözardı edilebilecek derecede düşük farklılıklar ortaya çıkarmaktadır.

- 9) Makalede *sikke* kelimesini altın sikke anlamında kullanıyoruz. Kaynaklarda *akçe*, *kuruş*, *para* şeklinde zikredilen gümüş paraları, rakamları karşılaştırabilmek amacıyla altın değerleri üzerinden hesapladık. Bu hesaplamalarda, kullandığımız belgelerde açıkça zikredilmediği takdirde, değişik altın paraların akçe, kuruş, para karşılıklarını ikincil literatürde tespit edebildiğimiz yaklaşık kurlar üzerinden vermeye çalıştık. Daha dikkatli bir hesaplamayla elbette farklı rakamlara ulaşılabilir; ancak, yüksek meblağlı rakamlar üzerinden bir karşılaştırma yaptığımız için bu farklılıklar ulaştığımız sonucu etkilemeyecektir.

Mehmed Ağa'nın Mısır dışındaki Haremeyn Vakıflarının bir yıllık geliri olarak verdiği rakam akçe küsuratı dikkate alınmadığında masraflar düşüktükten sonra 33,216 sikkedir; bundan Kudüs için tayin edilen 721 sikke düşüldüğünde kalan rakam ise 32,495 sikkedir. Dolayısıyla Mısır Hazinesinden Mekke ve Medine'ye gönderilen safi bedel, Mısır dışındaki Haremeyn Vakıfları gelirlerinden masraflar çıkılmadan önce 36 sikke gibi az bir rakamla düşük, ancak masraflar düşüldükten sonra ortaya çıkan rakam açısından 685 sikke daha fazladır. Kaldı ki Mehmed Ağa'nın verdiği genel toplam dikkate alındığında rakamları içinde bazı vakıfların önceki yıllara ait gecikmiş ödemeleri, ayrıca bir defaya mahsus ödemeler de yer almaktadır.

Belgede Mısır dışındaki Haremeyn Vakıflarından vakıf şartlarında Mekke, Medine ve Kudüs için ayrı ayrı belirlenen rakamlar, Mısır *şurresinden* anılan şehir ahalisine tayin edilen rakamlarla mukayese edildiğinde, her üç şehir sakinlerinin vakıf şartlarına riayet edildiğinde ortaya çıkan rakamlardan daha düşük bir tahsisat almadıkları görülebilir. Bizzat Habeşi Mehmed Ağa'ya Haremeyn Vakıfları Nâzırlığına atandığı yıl olan 996/1588'te Mısır *şurresiyle* ilgili takdim edildiği anlaşılan bir belgede Mısır *şurresinden* yalnızca Mekke ve Medine'ye gönderilen meblağ anılan yıl için 33,180 sikkedir. Bunun 18,730 sikkesi Mekke, 14,450 sikkesi Medine ahali için tayin edilmiştir. Mısır *şurresinden* Kudüs halkına tayin edilen miktar ise 883 sikkedir.¹⁰ Mehmed Ağa'nın Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfi gelirlerinin tahsis cihetleriyle ilgili açıklamaları dikkate alındığında, bu tarihten önce tahsis ciheti genel olarak Haremeyn şeklinde belirlenen gelirlerin Mekke lehine kullanıldığı, Mehmed Ağa'nın ise yeni *şurrede* bunu Medine lehine değerlendirdiği görülmektedir.

Mısır şurresi genel toplamları 996/1588		Mehmed Ağa tarafından hazırlanan 997 Receb-998 Cemâziyelevvel (1589-1590) dönemine ait Mısır dışındaki Haremeyn Evkafının bir yıllık gelirlerinden masraflar düşüktükten sonra tayin edilen miktarları gösteren toplam rakamlar	
		Vakıf şartında açıkça tayin edilen	Haremeyn fukarası şeklinde genel tayinden tahsis edilen
Mekke	18,730 sikke	1,937 sikke	5,550 sikke
Medine	14,450 sikke	13,905 sikke	11,101 sikke
Kudüs	883 sikke	721 sikke	-----
Toplam	34,063 sikke		33,216 sikke

10 Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), s. 53.

Genel toplamlar üzerinden yaptığımız bu karşılaştırmadan sonra yine aynı belge ışığında Merkezi Hazine tarafından toplanılan veya bu çerçevede muhasebeleştirilip karşılığı Mısır *şurresine* havale edilen Haremeyn gelirleri ile ilgili hem anılan yıllar hem de öncesine dair daha detaylı bir değerlendirme yapabiliriz.

Mehmed Ağa'nın muhasebe kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Şam vilâyetinde yeralan Haremeyn Evkâfının gelirleri 997/1588 yılında kadar müs-takil bir şekilde idare edilip yıllık gelirleri doğrudan Haremeyn'e gönderilmek-teydi. Mehmed Ağa, 997/1588 yılı için Şam Vakıflarından Haremeyn'e gönde-rilen meblağdan arta kalan 21,760 akçeyi (181.33 sikke) tahsil ederek rapordaki yekûna eklemiştir. Raporda "Evkâf-ı Haremeyn-i Şerîfeyn der Vilâyet-i Şâm" baş-lığı altında şu bilgi verilir: Evkâf-ı mezbûre Vilâyet-i Şâm-ı Şerîf'de vâkı' olub ve Haremeyn-i Şerîfeyn fuçarâsı için ta'yîn olunub bu zamâna gelince vilâyet-i mezbûr defterdârı olanlar zabt ve kıbzâ iderlerimiş; Haremeyn irsâliyelerinden hâric kılmağın taşşil olunmuşdur".

Mehmed Ağa Bağdad ve Musul Haremeyn Vakıflarının da Şam vakıflarına benzer bir şekilde idare edildiğini, bu vakıfların vilâyetin defterdârı tarafından kontrol edilip mahsulatının toplandığını kaydeder. Ancak burada Şam vakıflarıyla ilgili bilgiden farklı olarak anılan gelirlerin Haremeyn'e gönderildiği şeklinde bir bilgi yer almaz. Mehmed Ağa'nın bu vakıflardan aynı yıl için tahsil ettiği rakam 169,032 akçedir (1,408.6 sikke).

Mehmed Ağa'nın verdiği toplam rakam içinde bir defaya mahsus bir ödeme olduğunu bildiğimiz 173,200 akçe (1,443.33 sikke) tutarındaki *nezir* ve *vasiyet* şeklindeki katkılar söz konusudur. Raporda 997/1589 yılından önce Haremeyn'e gönderilmek üzere Merkezi Hazine tarafından tahsil edilmediği düşünülebilecek genelde düşük miktarda başka ödemeler bulunmakla birlikte bunlardan biri biz-zat Mehmed Ağa'ya ait olması sebebiyle dikkat çekicidir. Mehmed Ağa Padişah tarafından kendisine mülk olarak verilen Tuna boyundaki İsmâ'îl Geçidi adlı bir yerin gelirlerinin yarısını farklı oranlarda Kudüs, Mekke ve Medine ahalisine vakfetmiştir. Bu vakıf işlemi muhtemelen Mehmed Ağa'nın Haremeyn Evkâfı Nezâretine atanması sonrası gerçekleşmiştir. 997/1589 yılı için tahsil edilen rakam 4,800 akçe=40 sikkedir.

Rapordaki genel toplamda Kıbrıs mahsulatından tahsis edilen meblağ önem-li bir yer tutar. Kıbrıs'ın Osmanlı topraklarına katılması 979-980/1571-1573 yıllarında gerçekleştiğine göre Mehmed Ağa'nın "an maşşûl-i Vilâyet-i Kıbrıs ki berâ-yı fuçarâ-i Medîne-i Münevvere dâden fermûde" başlığının ifade ettiği

vilâyet gelirlerinden Medine ahalisine Sultan iradesiyle yapılan tahsisat en erken bu tarihten sonra, muhtemelen yine yeni *şurre* tesisi kapsamında gerçekleşmiştir. Mehmed Ağa'nın ifadelerine göre vilâyetten yapılan yıllık tahsisat 420,000 akçe (3,500 sikke) gibi yüksek bir rakamdır. Mehmed Ağa'nın 997/1589 yılında tahsil ettiği rakam geçen yıla ait hesaptan kalan 120,000 akçe ile birlikte 540,000 (4,500 sikke) akçedir.

Mekke'nin yerel kaynaklarında Mısır *şurre*si için Kanûnî döneminin (926-974/1520-1566) sonlarına doğru 965/1558 yılı için tespit edebildiğimiz rakam 31,000 altındır.¹¹ Bu bilgiyi Mehmed Ağa'nın raporunda yeralan toplam gelirler içinde yalnızca yüksek rakamları göz önünde bulundurarak ulaştığımız rakamlarla karşılaştırdığımızda, en azından Kanûnî dönemi için veya 980/1573'lü yıllardan önce, Merkezi Hazine tarafından muhasebeleştirilip karşılığı Mısır Hazinesine havale edilen Haremeyn gelirlerinin yıllık 21,000 sikke civarında olacağını, dolayısıyla Mısır *şurre*si için tespit edebildiğimiz en düşük rakamın oldukça altında kaldığını söyleyebiliriz.

Mehmed Ağa'nın Haremeyn gelirleri için verdiği yıllık toplam	4,206,142 akçe	35,51.22 sikke
Geçmiş yıllara ait tahsilatlar	657,332 akçe	5,477.76 sikke
997/1589 yılına ait tahsilatlar	3,375,610 akçe	28,130.08 sikke
Masraflar	220,134 akçe	1,834.45 sikke
Masraflar düşüldükten sonra genel toplamdan kalan	3,986,008 akçe	33,216.73 sikke
997/1589 yılı tahsilatından kalan	3,155,476 akçe	26,295.63 sikke
997/1589 tahsilatında yer alan <i>nüzûr</i>	173,200 akçe	1,443.33 sikke
Şam vakıfları irsaliyesinden kalanın tahsili	21,760 akçe	181.33 sikke
Nüzur ve Şam vakıflarına ait meblağdan sonra 997/1589 yılı tahsilatından kalan	2,960,516 akçe	24,670 sikke
Kıbrıs mahsulatından 997/1589 yılı için alınan	420,000 akçe	3,500 sikke
Kıbrıs mahsulatı, 997/1589 yılı <i>nüzur</i> ve Şam vakıflarına ait meblağ çıkarıldıktan sonra kalan rakamdan düşüldükten sonra kalan	2,540,516 akçe	21,170.96 sikke

11 Kıtıbdîn Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed el-Mekkî en-Nehrevâlî, *Rihle* (İstanbul, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin no. 2440), vr. 127 a.

Belgenin Arz Bölümü ve Yorumu

[1] 'Arz-ı bende-i bî-miğdâr budur ki, bundân aqdem Haremeyn-i Şerifeyn evkâfından ne hâşıl olur ise cem' u taşşil eyleyüb Haremeyn-i Muhteremeyn fuqarâsına irsâl olunmaq için bu kullarına fermân-ı 'âlileri vârid olmağın, geçen sene cem' olunân altı bin filori Haremeyn fuqarâsına irsâl etmek üzere iken

Habeşî Mehmed Ağa raporun sunulduğu tarihten bir yıl önce, 997/1589'da, Padişah tarafından Haremeyn Evkâfından toplanan tüm gelirlerin Haremeyn sakinlerine gönderilmesi için görevlendirilir. Bunun üzerine aynı yıl Haremeyn Evkâfından 6,000 flori tahsil eder ve Haremeyn'e göndermek için hazırlık yapar.

[2] ba'zı kimesneler evkâf-ı Haremeyn maşşûlundan bedel Hazîne-i Mısır'dan irsâl olunur didiklerinde

Devlet ricâlinden bir kısmı Haremeyn Evkafı gelirlerinden tahsil edilen meblağların *şurre* olarak Haremeyn'e gönderilmesine engel olmak ister. Çünkü onlara göre Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfı gelirleri öteden beri İstanbul'dan gönderilmemektedir, zira Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen ve her yıl buradan gönderilen *şurre* Mısır ve Şam dışındaki Haremeyn gelirleri karşılığında olmak üzere düzenlenmiştir.

[3] rikâb-ı 'âlilerine 'arz olunub maħrûse-i Mısır'dan bedel irsâl olunduğuna temessük bulunmaq için fermân-ı şerifleri şâdir olub

Tartışma üzerine durum Sultan'a arzedilmiş, Sultan tarafından konunun daha önceden bu şekilde düzenlenmiş olup olmadığını gösteren belge bulunması için arşivlerde inceleme yapılması emrolunmuştur.

[4] lâkin ol zamanda bû huşûşa temessük bulunmamağın

Ancak yapılan araştırmalar sonucunda bu mahiyette bir belge bulunamamıştır.

[5] fermân-ı 'âlileri üzere geçen sene Haremeyn-i Muhteremeyn fuqarâsına cem' olunan altı bin filori irsâl olunub fuqarâya tevzi' olunmuşidi.

Bunun üzerine bir yıl önce Haremeyn Evkafı gelirlerinden toplanan 6,000 flori Padişah'ın fermanı üzere dağıtılmak üzere Haremeyn'e gönderilmiştir.

[6] Hâlâ ba'zı ehl-i vukûf ile müşâvere olunub ecdâd-ı 'izâmları zamânından berû olan rûznâmeler yoklanmak re'y olunmağın

Ancak devlet ricali arasındaki tartışma bir sonraki yılda devam etmiş, bunun üzerine Mehmet Ağa konuyla ilgili olarak uzmanlarla istişarelerini sürdürmüş ve tartışmaları sonlandırmaya esas teşkil edecek bir düzenleme bulabilmek ümidiyle önceki sultanlar dönemindeki rûznâmelerin incelenmesine karar verilmiştir.

[7] merhûm ve mağfûr leh sulţân Bâyezîd Hân ve merhûm sulţân Selîm Hân ve merhûm Sulţân Süleymân Hân 'aleyhimu'r-rahmetu ve'l-ğufrân zamân-ı şerîflerinde olan rûznâmeler cemî'an tetebbu' olunub

Osmanlıların Haremeyn'e düzenli ve yüklü miktarda ihsanlar gönderdiği II. Bâyezîd (886-918/1481-1512) ve onu takip eden diğer iki sultan olan I. Selim (918-926/1512-1520) ve I. Süleymân (926-974/1520-1566) dönemindeki rûznâmelerin hepsi incelenmiş;

[9] anların zamân-ı şerîflerinde her sene on beş bin ikiyüz yedi sikke 'atıyye-i selâtin irsâl olunub ve maşşûl-ı evkâf dahî başka Âsitâne-i Sa'âdet'den irsâl olunur imiş.

Anılan sultanların döneminde her yıl 15.207 sikke sultan bağıışı olarak ve evkâf gelirleri de ayrıca İstanbul'dan gönderildiğine dair bilgi bulunmuştur.

[10] Merhûm Sulţân Süleymân Hân 'aleyhi'r-rahmetu ve'l-ğufrân hazretleri zamân-ı şerîflerinde zikr olunan 'atıyye-i pâdişâhî ve maşşûl-u evkâfdan on iki bin çokûz yüz çokşan yedi yedi sikke-i filori Mısır Hazinesi'nden havâle olundu diyor.

Ancak Kânûnî Süleymân döneminde sultan ihsanı ve evkâf gelirinin toplamı olarak 12,997 sikkenin "Mısır Hazinesi"ne havale olduğu şeklinde bir bilgi bulunmuştur.

Mehmed Ağa'nın zikrettiği düzenli gönderilen 15.207 sikke sultan bağıışı ve rakam verilmeden zikredilen evkâf gelirleriyle ilgili bilginin hangi döneme ait olduğu ayrıca ele alınması gereken bir husustur.¹² Mehmed Ağa'nın verdiği Kânûnî

12 Haremeyn için Osmanlı nakdi tahsisatlarının düzenli hale geldiği II. Bâyezîd döneminden 909/1504 yılında tespit edilebilen bir şurrede vakıf gelirlerinin payı 14,422 sikkedir. Sultan'ın

dönemiyle ilgili bilgi ise konuyla ilgili tespit edilebilen son düzenlemeyi gösterir niteliktedir. Kanûnî'nin uzun süren dönemi göz önünde bulundurulduğunda onun döneminde yapılan bu havale işlemi için bir tarih verilmemesi bunun bir defaya mahsus bir işlem mi yoksa süreklilik arzeden bir uygulama mı olduğu konusunda belirsiz gibi gözükse de tartışmanın bütünü değerlendirildiğinde, bu belge kapsamında dahi bunun güçlü bir şekilde süreklilik arz eden bir uygulamaya işaret ettiği söylenebilir. Aşağıda ele alacağımız diğer bilgiler ve 954-955/1547-1548 ve 974-975/1567-1568 yıllarına ait iki Osmanlı bütçesi kayıtları bu değerlendirmeyi teyit eder niteliktedir. Dolayısıyla belgede Kanûnî dönemiyle ilgili zikredilen bu bilgi, Mısır ve Şam dışındaki Haremeyn Evkâfının gelirlerinin *bedel*inin düzenli bir şekilde Mısır Hazinesine *havâle* edilmiş olduğunu, bu yüzden de Anadolu ve Rumeli'de yer alan Haremeyn vakıflarından tahsil edilen gelirlerin Merkezî Hazineye ait olması gerektiğini savunanları destekler mahiyettedir.

[11] Hâşıl olacaq mâl-ı vakıf ma'lûm olmayub mechûle bedel ta'yin olunmak nâ-meşrû' olduğundan gayrı

Mehmed Ağa, muhaliflerin görüşlerinin güçlü gerekçelere dayandığını görmüş olmalıdır ki, bizzat kendisinin de savunucuları arasında bulunduğu tahmin edilebilen İstanbul'dan gönderilecek yeni bir *şurre*nin tesisi konusunda iki farklı gerekçe sunarak Sultan'ın *şurre*yle ilgili kararlılığını güçlendirmek ister.

Bu gerekçelerden ilki oldukça şekilsel olduğu düşünülebilecek hukukî bir değerlendirmedir. Buna göre Kânûnî zamanında gerçekleştiğine dair bilgi bulunan Mısır Hazinesine havale uygulamasının süreklilik arz edecek bir şekilde öngörülmüş olması, içerdiği hukuki sakınca sebebiyle düşünülemez. Çünkü genel bir hukuk kuralı olarak, *havâlenin* de kapsamında yer aldığı akitlerin sıhhat şartlarından biri edimin belirli olmasıdır. Hâlbuki Haremeyn gelirleri her yıl değişmektedir; dolayısıyla Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfının yıllık gelirlerinin Mısır Hazinesinden ödenecek belirli bir miktar karşılığında bu hazineye havale edilmesi, içerdiği belirsizlik sebebiyle işlemin fâsit, hukuken meşru olmayan bir uygulama olması sonucunu doğuracaktır. Buna göre Mehmed Ağa, uzun zamandan beri

bağışı olarak nitelenebilecek bir rakam ise 2,776 *sikke*dir, anılan malı Haremeyn'e ulaştıracak görevliler ve nakliye giderleri için 7,000 *sikke* tayin edilmiştir. Mehmed Ağa'nın verdiği rakamlar, Mısır hâkimiyetinden kısa bir süre önce Osmanlı *şuresinin* 30,000 *sikke*ye ulaştığı bir dönemle ilgili olması muhtemeldir. İnce, *Medina im 12./18. Jahrhundert*, s. 151-54.

sürdürülen bu uygulamanın *devam* ettirilmesinin hukuken doğru olmayacağını ima eder.

Ancak uygulamanın uzun bir süredir bu şekilde olduğu ve daha önce bu mahiyette hukuki bir mülahazaya konu olmadığı, Mehmed Ağa'nın raporunda işaret ettiği bir önceki yıl (997/1589) gönderilen 6,000 flori üzerine çıkan tartışmadan da rahatlıkla anlaşılabilir. Zira, her ne kadar Anadolu-Rumeli Haremeyn Vakıflarının gelirleriyle mukayese edildiğinde küçük miktarlara balığ olan sultan atıyyesi mahiyetindeki ihsanların düzenli bir şekilde gönderilmiş olması düşünülse bile, İstanbul'dan her yıl yüklü miktarda bir meblağın gönderilmesi şeklinde süregelen bir uygulama olmuş olsaydı, 997/1589 yılında gönderilen 6,000 floriyeye ilgili böyle bir tartışmanın çıkması düşünülemezdi. Diğer taraftan bu mahiyetteki bir hukuki sakatlığın Haremeyn Evkâfi gelirlerinin her yıl yeniden hesaplanarak bulunan rakamın havale işlemine esas teşkil etmek üzere yine her yıl yeni bir emirle Mısır Hazinesine bildirilerek aşılabilmesi de güç değildir.

[12] sâ'ir eţrâfda olân selâţinden Haremeyn-i Mükerreremeyn fuķarâsına çok 'atıyye gelub

Anlaşılan birinci gerekçenin yeterince güçlü olmadığı farkında olan Mehmed Ağa İstanbul'dan geçen yıl 6,000 florinin gönderilmesiyle başlanan *şurre* uygulamasının düzenli bir halde sürdürülmesi için siyasi mülahazalar içeren diğer bir gerekçe sunar ve Sultan'a Osmanlı devleti dışında diğer ülke sultanlarının Haremeyn'e yüklü miktarda ihsanlar göndermekte olduğu bilgisini hatırlatır. Bunlar her ne kadar Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *şurre* ve yine Mısır'dan gönderilen zâhire tahsisatları kadar yüksek miktarlarda olmasalar da Haremeyn'i hâkimiyetleri altında bulunduran Osmanlı sultanlarının ihsanlarını gölgelemektedir.

[13] Maħrûse-ı Mısır'dan irsâl olunan filori Haremeyn Evkâfından irsâl olunân maħşûl-ı vakfa bedel idüğü muķarrer olduğu taķdîrce min ba'd bedel Mısır'dan irsâl olunmayub Âsitâne'den ancaķ maħşûl-ı vakıf irsâl olunma mı buyurilur,

Yukarıda da değindiğimiz gibi Mehmed Ağa, Mısır dışındaki Haremeyn vakıflarının gelirlerinin Mısır Hazinesine havale edilmiş olduğunu savunanların dayanaklarının güçlü olduğunun farkındadır. İleri sürdüğü siyasi gerekçeden sonra, muhaliflerin dayandığı hukuki gerekçenin kabul edilmesi, yani Mısır dışındaki Haremeyn Vakıflarının gelirlerinin Mısır Hazinesine havale edilmiş olduğu

öngörülmesi durumunda ortaya çıkması düşünülen iki ihtimali Padişah'ın değerlendirmesine sunar. Bunlardan ilki Mehmed Ağa'nın da Padişah'ın arzusu olduğunu öngörebildiği İstanbul'dan gönderilecek *şurre*nin finansmanı için Mısır Hazinesine havale işleminin terkedilmesidir. Ancak bu Mehmed Ağa'nın daha sonra belirteceği gibi istenilmeyen bir sonucu, Mısır *şurresinin* Mısır dışındaki Haremeyn gelirlerinden daha yüksek olması sebebiyle, *şurre* tahsisatlarının azalması sonucunu doğuracaktır; çünkü Mısır *şurresi* 998/1590 yılı Haremeyn Evkâfı gelirlerinden yüksektir. Bunu açıkça ifade etmeden önce muhtemelen kendisinin de düşüncesi olan diğer şıkkı, Sultan tarafından onaylanmasını arzular bir şekilde ifade eder:

[14] yoħsa bedel deyû irsâl olunan sa'âdetlu Pâdişâh ħazretlerinin fuĸarâ-i Ĥaremeyn-i Mükerrremeyn'e başkaca 'atıyyeleri olub

Buna göre daha önce Mısır dışındaki Haremeyn Evkafı gelirlerinin karşılığının Mısır Hazinesine havale edilmesi uygulamasından vazgeçilmekle birlikte, Mısır *şurresi* Sultan'ın yeni bir ihsanı olarak kabul edilerek sürdürülecektir.

[15] Maħrûse-i Mışır'dan irsâl olunan bi't-temâm irsâl olunub ve Âsitâne-i Se'âdet'den dahî bu ĸullari eliyle taħşil olunmuş (?) maħşûl-i evĸâf bi't-temâm irsâl olunma mı buyurilur.

Dolayısıyla, Mısır Hazinesinden gönderilen *şurre* eksiltme yapılmaksızın gönderilmeye devam edecek ve bundan bağımsız olarak Mehmed Ağa tarafından tahsil edilen Haremeyn Evkâfı gelirlerinin tümü İstanbul'dan Haremeyn'e gönderilecektir.

[16] Eğer Mışır'dan irsâl olunan ĸat' olunur ise fuĸarâ-i Ĥaremeyn'den ba'zısının nafaĸası kesilub ħâlleri müşevveş olmaĸ fehm olunur.

Mehmed Ağa, Padişah'ın ikinci şıkkı tercihini kolaylaştırmak amacıyla olsa gerek, birinci şıkkın kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak olumsuz durumu açık bir şekilde ifade eder: Eğer Mısır Hazinesinden gönderilen *şurre* Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfından tahsil edilen meblağın karşılığı olarak düşünülür ve buna dayanarak Mısır *şurresi* gönderilmeyip Haremeyn Evkâfı gelirleri sadece İstanbul'dan *şurre* olarak gönderilirse, bu, *şurre* olarak gönderilen rakamın düşmesi anlamına gelecektir. Zira yukarıda gösterildiği gibi bu tarihte Mısır *şurresi*

olarak gönderilen rakam Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfı gelirlerinden daha yüksektir. Bu ise birinci şıkkın kabulü durumunda Haremeyn sakinlerinin bir kısmının tahsisatının kesilmesi anlamına gelecek ve sonuçta hayatlarını büyük oranda *şurre* tahsisatlarına bağlı olarak idame ettiren Haremeyn sakinlerinin bir kısmının geçim sıkıntısı içine düşmelerine neden olacaktır.

Mehmed Ağa, bir yıl önce konuyla ilgili tartışmalara aldırış etmeden toplanan 6,000 filorinin gönderilmesini emreden Padişah fermanı, yine aynı dönemde Padişah'ın özellikle Medine'de yapmış olduğu imar faaliyetleri ve Padişah'a takdim ettiği raporda dile getirdiği siyasi mülahazaları dikkate alarak Sultan'ın arzusunu öngörebilecek bir durumdadır ve -muhtemelen sonucu da tahmin ederek- kararı Padişah'a bırakır.

[17] Emr u fermân sa'âdetlu Pâdişâh'ındır.

Bu rapor üzerine Sultan'ın ısdâr ettiği hatt-ı hümayûnun bir sureti sayfanın haşiyesine şu şekilde kaydedilmiştir:

[18] Şûret-i haţt-ı hümayûn: Muqaddemâ Mısır Hazinesi'nden irsâl olunan eğer 'atıyye-i selâftindir eğer bedel-i evkâfdır uslûb-ı sâbık üzere bi't-temâm irsâl olunub ve Haremeyn-i Mükerreremeyn Evkâfı mahşûli dahî bi't-temâm Âsitâne-i Se'âdet'den fuqarâya irsâl olunsun.

Mısır'dan gönderilen ve daha önceki sultanların ihsanı ve Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfı bedeli olarak öngörülen *şurre* hiçbir kesinti yapılmaksızın gönderilmeye devam edecektir. Ayrıca Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfından toplanan gelirler de kesinti olmaksızın İstanbul'dan Haremeyn sakinlerine gönderilecektir.

[19] Vech-i meşrûh üzere hükm-i hümayûn ihrâc olunub 'aynî ile haţt-ı hümayûn-ı sa'âdet maqrûn mâliye cânibinde baştezkereci olan kullarında hıfz olunmuşdur. Lâzım gelürse ol cânibde olan tezkereci kullarından taleb olunsun.

Bu hatt-ı hümayûndan sonra ileride çıkabilecek muhtemel tartışmalara meydan vermemek üzere raporun sonuna, Sultan'ın emri üzerine hatt-ı hümayûn çıkarıldığı ve muhafaza edilmek üzere baştezkereciye teslim edildiği notu eklenir.

Şurre-i Rûmiyye-i Cedide

Memlûk döneminden itibaren kaynağı Şam-Halep olan ve Osmanlı döneminde de devam eden Şam *şurre*si bir tarafa bırakıldığında Mısır *şurre*si dışında III. Murâd'ın tasarrufuyla kurulan bu yeni *şurre* ile Osmanlı devletinin sonuna dek biri Mısır'dan diğeri İstanbul'dan gönderilen iki büyük *şurre* düzenlemesi söz-konusu olmuştur. Bu bağlamda *şurre-i rûmiyye-i cedide*nin tesisine dek Osmanlıların Haremeyn'e gönderdiği nakdî tahsisatların tarihi sürecini anahatlarıyla ele almak yerinde olacaktır.

Osmanlıların Haremeyn'e gönderdiği nakdî yardımlar, uzun süren çatışmalardan sonra II. Bâyezid döneminde 895/1490 yılında Memlûklerle yapılan barış anlaşmasının ardından dikkate değer bir şekilde artar ve düzenli bir hale gelir. Mekke tarihçilerinin kaleme aldığı eserlerde Osmanlılar tarafından gönderilen ve *aş-şadâkâtü'r-rûmiyye* veya *el-meberrâtü'r-rûmiyye* şeklinde anılan maddi yardımlar hakkında Osmanlı kaynaklarında bulmakta zorlandığımız bazı önemli rakamları tespit edebilmek mümkündür. Anılan barış anlaşmasından iki yıl sonra, 897/1492 yılında gönderilen yardımlar 10,400 altındır.¹³ Osmanlı arşiv kaynaklarında bundan kısa bir süre sonra, 909/1504 yılında, Anadolu'daki Haremeyn Vakıfları gelirlerinin 14,422 altına ulaştığı tespit edilebilir.¹⁴ 914/1509 yılında Haremeyn'e ulaşan miktar 41,000 altın, Mısır'ın, dolayısıyla Haremeyn'in Osmanlı hâkimiyetine girmesinden kısa bir süre önce "iki" yıl için gönderilen miktar 60,000 altındır.¹⁵ Ancak Anadolu ve Rumeli'deki Haremeyn Vakıflarının gelirleri hakkında 909/1504 yılı ve daha sonraki yıllara ait bilgilerimiz ışığında tahsisatlardaki bu yüksek artışın vakıf dışındaki kaynaklardan, özellikle Hazine tarafından karşılandığını ve politik mülahazaların bu artışta önemli bir rol oynadığını düşünmemiz gerekir. Mehmed Ağa'nın raporunda tarih verilmeden zikredilen yıllık 15,207 sikkeye balığ olan sultan atıyyesi bu artışı açıklar niteliktedir.

Yerel kaynaklarda Osmanlı *şurre*sinin Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllardan itibaren Mısır'dan gönderildiğine işaret eden bilgiler yer alır. Bu kaynakların başında gelen Mekkeli âlim ve târihçi Cârullâh b. Fehd, onun ifadesiyle *el-meberretü'r-rûmiyyenin*, yani Osmanlıların Mısır hâkimiyetinden önce göndermeye başladığı

13 Ebû Fâris 'Izzüddîn 'Abdü'l'aziz b. 'Ömer b. Muḥammed İbn Fehd, *Bulûğu'l-ķirâ fi zayli ithâfi'l-varâ bi-ahbâri Ummi'l-ķurâ*, II, haz. Şalâhuddîn b. Ḥalîl İbrâhîm, 'Addurrahmân b. Ḥüseyn Ebu'l-Ḥayr, 'Alyân b. 'Abdul'âlî (Kahire: Dâru'l-ķahire, 2005), s. 805.

14 Ömer Lütfi Barkan, "İstanbul Saraylarına ait Muhasebe Defteri," *Belgeler*, IX/13 (1979), s. 287-308.

15 914 yılı için bkz. İbn Fehd, *Bulûğu'l-ķirâ*, III, s. 1656, "iki" yıl için bkz. s. 2019.

şurrenin, I. Süleyman tarafından 934/1528 yılında Mısır Hac Emiri ile Hicaz'a ulaştırılmasının emredildiğini nakleder.¹⁶ Elimizdeki diğer bilgiler ışığında bu emrin, *şurre* malının İstanbul'dan Kahire'ye nakli ve buradan Hac Emiri aracılığıyla Hicaz'a getirilmesi şeklinde değil, İstanbul *şurresinin* Mısır Hazinesine havalesi şeklinde anlaşılması gerekir. Yazar *rûmiyyenin* miktarı hakkında bilgi vermez, ancak 946/1540 yılına dek kayıtlar içeren eserinde bu düzenlemeyle ilgili herhangi bir değişikliğe de işaret etmez. Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *şurrenin* daha sonraki yıllara ait Mısır Rûznâme sicillerindeki adı da anılan havale işlemine işaret eder şekilde *defter-i şurre-i rûmiyyedir*.¹⁷

Standford Shaw Osmanlı kroniklerine atıfla Mısır'dan gönderilen *şurrenin* 931/1525 yılında sabitlendiğini, İstanbul arşiv belgelerine dayanarak 940/1534 yılında gönderilen Mısır *şurresinin* 560,000 para olduğunu kaydeder.¹⁸ Anılan rakam 1 altın=40 para oranında hesaplandığında bunun 14,000 altına karşılık geldiği görülebilir.¹⁹ Bu rakam Osmanlı Mısır hâkimiyetinden önce gönderilen son *şurre* meblağı olan yıllık 30,000 altın ve Mekkeli tarihçi Kuṭbuddîn en-Nehrevâlî'nin 965/1558 yılında Akşehir'de görüştüğü Şehzâde Bâyezîd'e *rûmiyye* (yani Mısır *şurresi*) ilgili verdiği rakam olan 31,000 altın ile karşılaştırıldığında, Mısır *şurresinin* 931/1525 yılında sabitlendiği tarihte Osmanlı *şurresinin* Mısır

16 Ebû'l-Fazl Muḥibbuddîn Cârullâh Muḥammed b. 'Abdül'azîz b. 'Ömer el-Hâşimî el-Mekki İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ bi-zeyli Bulûği'l-kirâ li-tekmileti İthâfi'l-verâ*, I, haz. Muḥammed Ḥabîb Ḥîla (Mekke: Müssetü'l-furkân li't-turâşi'l-islâmî, 2000), s. 427.

17 Muḥammed 'Alî Fehîm Beyyûmî, *Muḥaşaşatu'l-Haremeyni-Şerîfeyn fi Mısr İbbâne'l-'aşri'l-'asmâni fi'l-fetre min, 923-1220/1517-1805* (Kahire: Dâru'l-kâhire li'l-kitâb, 1421/2001), s. 118, dipnot 4.

18 Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517-1798* (Princeton: Princeton University Press, 1962), s. 254.

19 Mekkeli Tarihçi İbn Fehd 936/1530 yılında *rûmiyyenin* dağıtımında bir *eşrefî* altınının 35 "büyük gümüş" (fizza kebire) şeklinde hesaplanarak dağıtıldığını, ancak bunun piyasa değerinin altında bir hesaplama olduğunu ifade eder. İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ*, s. 530. 942/1536 yılında ise *eşrefî sultani* ve *kıbrısınin* 34- [3]5 [fizza kebire]'ye indiğini, her birinin 7 ve 8 büyük [fizza] kadar, *selîmî* ve *ğurinin* ise 4 büyük [fizza] kadar değer kaybettiğini zikreder. İbn Fehd'in altın para karşılığında zikrettiği büyük gümüş Mısır *parası* olmalıdır. İbn Fehd'in eşrefinin piyasa değeri olarak verdiği 41 büyük gümüş (para) Pamuk'un Venedik Dukası-Mısır Parası arasındaki 1564 yılı için verdiği kur değeriyle aynıdır. Krş. Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 94. Doktora çalışmamda kaynakları hatalı bir şekilde okuyarak 560,000 parayı 1 altın = 23 para olarak hesaplamıştım. Ancak bu hata, Mısır *şurresi*yle ilgili anılan çalışmada yaptığım değerlendirmem, konuyla ilgili tezimin genel çerçevesini etkileyici nitelikte değildir. Krş. İnce, *Medina im 12./18. Jahrhundert*, s. 159.

hâkimiyetinden önceki en yüksek rakamı olan 30,000 altın değerinin büyük oranda dikkate alındığı, 940/1534 yılında 560,000 para olarak tespit edilen rakamın ise Merkezi Hazine'nin o yıl için öngörülen Anadolu-Rumeli Haremeyn Evkafı gelirleri ve sultan atıyyesinin havalesi karşılığı olduğu tahmin edilebilir. Bu değerlendirme Mehmed Ağa'nın raporunda tarih verilmeksizin Kânûnî döneminde evkâf gelirleri ve Sultan'ın ihsanı olarak Mısır Hazinesine havale edildiğini söylediği 12,997 sikkelik rakamla da uyum içinde olacaktır. Mehmed Ağa'nın Kânûnî dönemi için tespit ettiği bu havale rakamı 954-955/1547-1548 yılı Osmanlı bütçesinde Mekke ve Medine vakıflarının toplam geliri olarak kaydedilen 11,974 sikkeden yaklaşık 1,000 altın yüksektir. Mehmed Ağa'nın bahsettiği halalenin, 955/1548 yılı için aynı rakamlar üzerinden yapılmış olduğu düşünülse Sultan'ın o yıl için *şurreye* 1,023 sikkelik bir katkı yaptığı söylenebilir.²⁰ Bu çerçevede, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarındaki miktarı hakkında kesin bilğimiz olmamakla birlikte Mısır *şurresinin* 931 yılında tahminen 30,000 altına ve daha sonra 31,000 altına ulaşmasının Anadolu-Rumeli Haremeyn gelirleri ve sultan atıyyesinin Mısır Hazinesine havale edilmesi sayesinde gerçekleştiği tahmin etmek güç değildir. Nehrevâlî'nin Mısır *şurresiyle* ilgili 31,000 altın değerini dile getirdiği tarihten on yıl sonrası için Osmanlı merkez bütçesinde, Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde bulunan Mekke-i Mükerrime ve Medîne-i Münevvere Evkâfı mahsulü başlığı altında tespit edilebilen 19,167 sikkelik gelir Haremeyn Evkâfı gelirlerinde önemli bir artışa işaret etmekle birlikte bu rakam hala Mısır *şurrenin* oldukça altındadır.

Yukarıda değindiğimiz gibi Mehmet Ağa'nın yaptığı incelemeler sonunda ulaştığı netice de bu değerlendirmeleri destekler mahiyettedir. Bu bağlamda Mehmed Ağa'nın yukarıda zikredilen tartışma bağlamında II. Bâyezid'in Haremeyn

20 Daha sonraki yıllara ait Mısır *şurresine* ait belgelerde "Taşaddukât-ı Şultân Süleymân" adı altında Mekke ve Medine için ayrı ayrı belirlenen bir tahsisat Kânûnî dönemindeki bu havalenin izlerini taşır. Zira Sultan Süleyman adına her iki şehir ahali için belirlenen tasaddukâtların oransal değeri, 996/1588 yılı Mısır *şurresinde* Mekke ve Medine'ye tahsis edilen meblağlar arasındaki oransal değere yakındır. 1118/1706-7 yılında bu başlık altında Mekke için 32,000 para, Medine için ise 28,000 para tayin edilmiştir. Krş. Shaw, *The Financial and Administrative Organisation*, 255-56. Bu rakamlar Kanûnî döneminde *para* üzerinden sabitlenmiş rakamlar olması durumunda 1 altın = 40 para kuru üzerinden 1,500 altın karşılığı olarak öngörülmüş olduğu düşünülebilir. 1079/1668-9 yılında ise Mısır bütçesine havale edilen *şurre-i rûmiyye-i cedîdedin* hesaplanmasında 1 altın=95 para sabit bir kur değeri olarak kabul edilmiştir. Buna göre Sultan Süleyman atıyyesi yaklaşık 630 altın değerine gerileyecektir. Krş. Shaw, *The Financial and Administrative Organization*, s. 260, 261.

Evkafı gelirlerini Hicaz'a gönderdiğine dair zikrettiği bilginin çok anlamlı olmadığına işaret etmek gerekir. Zira konu Osmanlıların Mısır hâkimiyetinden sonra Mısır dışındaki Haremeyn Evkafı gelirlerinin Mısır Hazinesine havale edilmesi meselesidir. Mehmed Ağa'nın Mısır'ın Osmanlı topraklarına ilhakından kısa bir süre sonra vefat eden Sultan I. Selim döneminde Anadolu'daki Haremeyn Evkâfı gelirlerinin İstanbul'dan gönderildiği mahiyetindeki beyanının gerçeği yansıtıp yansıtılmaması meselesi ise Sultan I. Selim'in kısa bir süre sonra vefat etmiş olması sebebiyle çok da önemli gözükmemektedir. Hâlbuki Mehmed Ağa'nın uzun süren Kânûnî dönemiyle ilgili havale işlemi hakkında verdiği bilgi oldukça önemlidir; zira bu, Mehmed Ağa'nın aksine bir bilgiye ulaşabildiği takdirde bunu özellikle zikretmesi bekleneceği için, bir defaya mahsus bir düzenlemeye değil bilakis Mısır hâkimiyetinden sonraki yerleşik uygulamaya işaret eder.

Mekkeli tarihçi Kutbuddîn en-Nehrevâlî'nin Şehzâde Bâyezid ile görüşmesi esnasında *rûmiyye* hakkında verdiği bilgi *şurre*yle ilgili tezimizi desteklemektedir. Nehrevâlî 965/1558 yılında gerçekleşen bu görüşmede, Mısır'dan Mekke ve Medine'ye gönderilen *şurreyi*, bundan yaklaşık 30 yıl sonra 996/1588 yılı için Osmanlı arşiv belgelerinde tespit edilebilen 33,180 sikkelik rakama yakın bir şekilde 31,000 olarak kaydeder. Bu rakamı düşük bulduğunu belirtmekle birlikte Mısır *şurresi* dışında başkaca bir *şurre*den söz etmez.²¹ Bunun sebebi Kutbuddîn en-Nehrevâlî'nin eserini yazdığı tarihte henüz yeni *şurre*nin tesis edilmemiş olmasıdır. Kutbuddîn en-Nehrevâlî'nin yeğeni ve Mekke'nin ilk resmi Hanefî müftüsü kabul edebileceğimiz Abdülkerîm en-Nehrevâlî ise, III. Murâd'ı İstanbul'dan gönderilen *yeni şurre* sebebiyle över. Abdülkerîm en-Nehrevâlî'nin III. Murâd'ın Haremeyn ahali için yaptığı ihsanlar çerçevesindeki açıklamaları, *yeni şurre* konusunda İstanbul'daki devlet ricali arasında cereyan eden tartışmalara işaret etmesi açısından da dikkat çekicidir. Mehmed Ağa'nın açıklamalarıyla örtüşür bir şekilde Abdülkerîm en-Nehrevâlî, Sultan'ın yeni bir *şurre* tesisi hususunda teşebbüste bulunduğu sırada “hayırlı işleri sevmeyen bazı kimseler”in Sultan'a, “senin her yıl dağıtılmasını emrettiğin bu mallar bizzat senin malındandır; vakıf mallarından değildir” dediğini, Sultan'ın ise “bunlar şimdiye dek bana getiriliyordu, ancak ben bunun sevabını iyilik defterime kaydettirdim, tıpkı eski *rûmiyye* (er-rûmiyyetu'l-ğadîme) atalarının defterinde yerini aldığı gibi” şeklinde cevap verdiğini nakleder.²²

21 En-Nehrevâlî, *el-fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihle*, vr. 127a.

22 Ferdinand Wüstenfeld (haz.), *Die Chroniken der Stadt Mekka*, III: Cuṭb ed-Dîn Muhammed Ben Ahmed el-Nahrawâlî, *Geschichte der Stadt Mekka und ihres Tempels [al-I'lâm bi-a'lâm balad allâh al-ğarâm]* (Leipzig: F. A. Brockhaus, 1857), s. 436-37.

Barkan tarafından yayınlanan 954-955/1547-1548 ve 974-975/1567-1568 yıllarına ait iki Osmanlı bütçesi de Kanûnî dönemindeki havale işleminin süreklilik arz eden bir uygulama olduğu tezini destekleyen bilgiler içerir. Zira anılan bütçelerde gelirler kısmında Mekke ve Medine Evkâfı gelirleri kaydedilirken, harcamalar kısmında Mekke veya Medine'ye gönderilen herhangi bir *şurre* kaydı yer almaz.²³ Benzer bir durumu III. Murâd döneminden bir bütçe örneğinde de görebilmek mümkündür. Haremeyn Evkâfı Nezâreti'nin kuruluşundan 6 yıl önce, 990/1582-83 yılına ait bir bütçede Evkâf-ı Haremeyn gelirleri 292,842 akçe (4,880 altın) gibi düşük bir rakam olarak kaydedilir, ancak *şurre* şeklinde bir ödeme kalemi yer almaz.²⁴

Bu başlık altında son olarak İstanbul'da bulunan arşiv belgeleri ışında Osmanlı dönemi Haremeyn Vakıfları ve *şurre* üzerine yapılan çalışmalara konumuz çerçevesinde değinmek istiyoruz. Öncelikle şu hususa işaret etmemiz gerekir: Şu ana dek yapılan çalışmalarda 997/1589 yılından önce İstanbul'dan büyük bir *şurre* gönderildiğine gösteren hiçbir belge tespit edilememiştir.

Atalar'ın *şurre*yle ilgili tespit edebildiği en eski tarihi belge 4 Numaralı Mühimme defterinde 23 Ca 967/1559 tarihli bir kayıttır. Mısır Beylerbeyi'ne hitaben yazılan emirde “*şurre* tevziine emin ve defterleri tashihe kâtib tayin olunan Mısır müterferrikalarından Muhammed” adlı kişinin *şurre* tevziinden sonra Mısır'a döndüğü ve kendisine “dört akçe terakkî buyuruldu”ğu ifade edilir. Bu emir anılan yıl *şurre* gönderildiğini ifade eder ancak bunun İstanbul'dan değil Mısır'dan gönderildiğine işaret eder. Benzer şekilde Güler de 3 numaralı Mühimme Defterine atıfla *şurre*yle ilgili en eski vesikanın 967/1559 yılına ait olduğunu

23 Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler-Makaleler*, II, haz. Hüseyin Özdeğer (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000), s. 913, 965. 954-955/1547-1548 yılı bütçesinde Mekke ve Medine Vakıfları gelirleri toplam 718,481 akçe olarak verilir. Bu meblağ 1 sikke=60 akçe kuru üzerinden hesaplandığında 11,974 sikkeye karşılık gelir. 975/1568 yılı bütçesinde Rumeli ve Anadolu vilâyetlerinde bulunan Mekke-i Mükerrerme ve Medîne-i Münevvere evkâfı mahsulü başlığı altında gelirler 699,699+450,370=1,150,063 akçe olarak kaydedilir; 1 sikke=60 akçe kuru üzerinden hesaplandığında 19,167 sikkeye karşılık gelir. Bütçeye dahil edilen bu rakamlar anılan yıllarda İstanbul'dan *şurre* olarak gönderilen meblağlar çıktıktan sonra kalan meblağın bütçeye dahil edilmesi şeklinde anlaşılması doğru olmaz. Zira 975/1568 yılı bütçesinde gösterilen 19,167 altın rakamı MAD 1806 kayıtları çerçevesinde 980/1573 yılı öncesi için tahmin edilebilecek yıllık 21,170 altın değerine yakın bir rakamdır.

24 Krş. Mehmet Genç, Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler* (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşive ve Araştırma Merkezi, 2006), s. 38.

bu tarihten önce gönderilen *şurre*ye dair bilgilerin kronolojik eserlerde yer aldığı söyler, ancak bu kronolojik eserlerin neler olduğu veya bu eserlerde tespit ettiği bilgiler hakkında bilgi vermez.²⁵ Atalar ve Güler'in atıfta bulunduğu Mühimme defterinde yer alan *şurre*yle ilgili emirlerin hiçbiri İstanbul'dan gönderilen bir *şurre*nin varlığını belgeler nitelikte değildir. Hâlbuki 27 Şa'bân 967/1560 tarihli Mısır Beylerbeyi'ne gönderilen bir emir *şurre* defterinin İstanbul'dan gönderildiği bilgisini ve valiye *şurre*nin yine vali tarafından görevlendirilecek bir *surre* eminine teslim edilmesi talimatını içerir.

Mısır Beylerbeğisine hüküm ki:

Dergâh-ı mu'allâm silâhdârlarından kıdvetü'l-emâsil Îsâ ta'yîn olunup hükümleri ve defterleri virilüp irsâl olındı. Ammâ kâtib ta'yîn olunmamışdur. Buyurdum ki: Surre emâneti ol cânibden bir yarar ehl-i kalem müstakim kimesneyi kâtib ta'yîn eyleyüp kadimden irsâl olunduğu üzre sadakâtı teslim idesin. (ft 27 Şa'bân sene 967)26

Aynı mühimme defterindeki bir başka emirde *şurre*nin Mısır Hazinesinden gönderildiği açık bir şekilde ifade edilir.²⁷ Dolayısıyla alıntıladığımız bu emirde emrin muhatabı olan Mısır Valisi, Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *rûmiyye şurresini* bunu Haremeyn'e ulaştıracak bir kişiye Mısır'da teslim edilecektir.²⁸ Yine aynı defterde bundan bir yıl sonra Mekke'den gelen bir şikayet üzerine kaleme alınan bir başka hükümde ise yalnızca Mısır ve Halep Haremeyn Evkafı'ndan sözedilir.²⁹ Bu emirlerde olduğu gibi diğer emirlerde de açıkça veya zımnen Mısır'dan gönderilen *şurre*ye işaret edilir.

25 Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 182.

26 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560): Özet ve Transkripsiyon, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1993, hüküm 1156.

27 Krş. 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 680, hüküm 1572: Mısır Beylerbeyi'ne gönderilen emirde "Mısır Hazinesinden her yıl gönderilen *şurre*"den ve bunun dışında Mısır'dan, Şam'dan ve tek tek belirtmeden "Memâlik-i mahrûsedan varan mal-ı evkâf"ın tevziinden sözedilir, İstanbul'dan gönderilen bir *şurre*den bahsedilmez.

28 1079/1668-9 yılında *şurre-i rûmiyye-i cedîdenin* yeniden Mısır Hazinesine havale edilmesinden sonra *şurre*nin Mısır Hac Emiri tarafından Haremeyn'e ulaştırılmak üzere Mısır Valisinden teslim alınmasıyla ilgili benzer bir durum aşağıda zikredilecektir.

29 Şikâyetin özeti şudur: Mısır ve Halep Haremeyn Evkafı tahsisatları Mekke'ye eksik bir şekilde ulaşmasına rağmen yeni tevcihler ile hak sahiplerinin payları düşürülmekte, ayrıca Mısır, Şam ve Halep'te ikamet eden kişilere bu tahsisatlardan ödeme yapılmaktadır. Bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 666, hüküm 1541.

Atalar ve diğer araştırmacıların *şurre*yle ilgili 997/1589 yılından öncesine ait tespit edebildiği defterler ya sultan atıyyesi olarak değerlendirilebilecek nispeten düşük bir yekûna işaret eder ya da anılan defterler Mısır *şurresine* ait olduğu değerlendirilebilecek defterlerdir. Elkabashi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde 992/1584 yılına ait Münir Atalar'ın zikretmediği eski tarihli bir *şurre* defterinden söz eder ve *şurre* kaynağını Merkezi Hazine olarak verir. 2,819 sikkelik toplam meblağa işaret eden defter, sultan atıyyesi veya muhtemelen Mısır *şurresi*yle ilgilidir.³⁰ Bunun dışında Atalar'ın İstanbul'dan düzenli şekilde gönderilen bir *şurre*yle ilgili tespit edebildiği en eski *şurre* defteri 997/1589 yılına aittir.³¹ Güler de bu tarihten daha eskiye ait bir *şurre* defterine ulaşamamıştır. Bu tarihten önce Anadolu Haremeyn Vakfılarından Hicaz'a *şurre* gönderildiğine dair bazı çıkarımlar ise tahrir defterleri veya Haremeyn Evkâfı Muhasebe Defterlerinde yer alan vakfiye ve gelir kayıtlarına dayanır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bunların hiçbirinde anılan meblağların Haremeyn'e gönderildiği zikredilmez.³² Güler'in atıfta bulunduğu 998/1590 yılı öncesine ait "Haremeyn harcamaları"na dair belgelerden biri 934/1528 yılına aittir ve 4,286,475 akçelik (71,441.25 altın) bir harcamayı, ikincisi 997/1589 yılına, yani Habeşi Mehmed Ağa'nın 6,000 flori

30 Elkabashi, An'am Mohamed Osman, "*Osmanlı Medinesi: XVI. Yılda Mukaddes Bir Şehrin, İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*" (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 142.

31 Krş. Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn*, s. 52-58.

32 Diyarbakır Haremeyn Vakfı'nın 972/1564 yılı gelir gider cetvelinde gelirler 89,332 [akçe] giderleri ise 58,154 [akçe] olarak yer alır. Giderler kaleminde 30,525 [akçe] "Teslim be Hızâne-i Âmire" olarak kaydedilir. Alpay Bizirlik dikkatli bir şekilde 31,178 akçelik farkı ziyâde olarak niteler. Güler, bilginin kaynağı Haremeyn Evkâfı Muhasebe Defteri olduğu ve bu yüzden Bizirlik tarafından Haremeyn Evkâfı olarak nitelenmesinden hareketle olsa gerek Bizirlik'in verdiği tabloyu hatalı bir şekilde okur; 58,154 akçenin Mekke ve Medine'ye gönderildiğini söyler. Masraflar dışında kalan ziyadeyi 31,178 yerine 58,154 şeklinde okuması konumuz açısından önemli değildir; ancak Bizirlik'in çalışmasında masraflardan artan miktarın Mekke ve Medine'ye gönderildiğine dair hiçbir bilgi söz konusu değildir. Krş. Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 160, 161; Alpay Bizirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar: 972 Tahriiri Işığında* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), s. 405-406. Aynı yıl Tahrir Defteri kaydında Van Eyaletinde Medine-i Münevvere Vakfı olarak kaydedilen toplam 46,010 akçe gelirin, defterde hiçbir harcama kalemi zikredilmemesine rağmen Bizirlik bunu "bu miktarın tümü Medine-i Münevvere'ye aktarılmaktadır" şeklinde yorumlarken, Güler bu konuda biraz daha dikkatlidir ve yalnızca gelirlerden söz eder; bunun bilfiil Medine'ye aktarıldığını söylemez. Krş. Bizirlik, *Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, s. 436-37, Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 163.

gönderdiği yıla aittir ve 3,922,320 akçelik (32,686 altın) bir harcamayı gösterir. Güler'in 998/1590 yılı harcaması için atıfta bulunduğu kaynak ise MD 1806'dır. Bu belgenin yeni kurulan *şurre* tahsisatını gösterdiğini ve belgede zikredilen gelirlerin Padişah fermanıyla Haremeyn'e ulaştırıldığını biliyoruz. Ancak yazar bir yıl öncesi ve 934/1528 yılı için kullandığı belgelerin içeriğiyle ilgili olarak harcamanın neye yönelik yapıldığından söz etmez.³³ 997/1589 yılında en azından 6,000 florilik bir *şurre* gönderildiğini bildiğimiz için anılan harcamanın bir kısmının *şurre* için hesaplandığını düşünebiliriz. 934/1528 yılı için zikredilen harcamanın doğrudan Haremeyn'e gönderildiği kabul edilse bile bunun süreklilik arzeden bir harcama değil bir kısmı *şurre* için hesaplanmış olsa da büyük bir kısmının Kânûnî özelinde Mekke ve Medine'de yapılan imar faaliyetleri kapsamında harcama kalemine girdiği düşünülebilir. Zira özellikle anılan dönemde Mısır *şurre*si 70,000 altınlık bir rakama baliğ olmamıştır.

Güler ayrıca 981-984/1573-1576 yılları için Rumeli ve Anadolu vilâyetleriyle İstanbul, Bursa, Edirne ve diğer beldelerde bulunan Haremeyn Vakıfları'nın tahsilatının her yıl çok az farklar içeren miktarlarla ortalama 9,844,854 akçe olduğunu tespit etmiştir. Yazar verilen akçe değerlerini Habeşi Mehmed Ağa'nın 998/1590 yılı için verdiği Haremeyn gelirleriyle altın sikke karşılıkları üzerinden hesaplayarak karşılaştırmak yerine yalnızca akçe değerleri üzerinden bir karşılaştırma yapar; anılan yıllara ait kaynaklarda bir bilgi bulamadığı için olsa gerek, aradaki 14 yıllık süre içinde akçedeki büyük değer kaybı göz önünde bulundurulmadığında bile oldukça yüksek olan bu meblağın³⁴ anılan yıllarda Haremeyn'e gönderilen meblağlar olmadığı, bunun yarından fazlasının masraf ve vakıf şartlarında belirtilen diğer cihetlere ait ödemelerden oluştuğu, Haremeyn'e bilfiil ulaştırılan miktarın ise 997-998/1589-1590 yılında gönderilen meblağa yakın olacağı tahmininde bulunur.³⁵ Güler'in veya benzer çalışmaların Haremeyn Evkafı kayıtlarına dayanarak ulaştıkları gelirlere dair rakamlar üzerinden 997/1589 yıllarından önce İstanbul'dan *şurre* gönderildiğine dair bir çıkarımda bulunmak mümkün olmadığı gibi, harcama kayıtlarında açıkça İstanbul *şurre*si zikredilme-

33 Krş. Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 204.

34 Kanuni döneminde 975/1568 yılı bütçesi 1 altın = 60 (59) akçe kuru üzerinden yapılır. 938-990/1532-1582 yılları arasında akçe = sultânî (altın) kurunda bir değişiklik gözükmemektedir. Krş. Pamuk, *A Monetary History*, s. 63. Buna göre anılan dört yıl için Anadolu-Rumeli Haremeyn gelirleri yıllık yaklaşık 164,000 *altın sikke*ye baliğ olmuştur. Güler'in tahmini üzerinden düşündüğümüzde Haremeyn'in gelirlerinin % 80'i yerindeki masrafları için harcıyor, kalan %20 Haremeyn'e gönderiliyordu.

35 Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 223, 224.

diği sürece anılan tarihler arasında bu harcamaların Mısır *şurresine* havale karşılığı ve Mekke-Medine’de yapılan imar ve benzeri masrafların karşılığı olarak düşünülmesi gerekir.

Atalar Kanûnî dönemiyle ilgili olarak yukarıda zikrettiğimiz Mühimme kaydına atıfta bulunduktan sonra kronolojik olarak devamla, II. Selim (1566-1574) dönemiyle ilgili “gerek Osmanlı kroniklerinde gerekse Osmanlı arşivlerinde henüz bir bilgiye tesadüf edemediğimiz için bu devirde *şurrenin* gönderilip gönderilmediği hususunda şimdilik bir açıklamada bulunmayacağız” şeklinde bir açıklamada bulunur.³⁶ Atalar’ın bunu takip eden III. Murâd (1574-1595) dönemiyle ilgili zikrettiği en eski belge 993/1585 yılında Mısır Beylerbeyine gönderilen bir emri gösteren mühimme defteri kayıdır. Emirde İstanbul’dan gönderilen bir *şurreye* işaret sözkonusu olmaması bir tarafa *şurre* defterlerinin onay için İstanbul’a gönderilmesinin gerektiği, ancak birkaç yıldır bunun yapılmayarak doğrudan Mısır’dan gönderilmesi sebebiyle defterlerde tezvirat yapıldığı belirtilir.³⁷

Atalar III. Murâd dönemiyle ilgili Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 347/1-11 şeklinde kayıtlı 993-997/1585-1587 yıllarını içine alan birtakım vesikaların bulunduğunu kaydeder ve detaylı bir şekilde belgeleri özetler, ancak belge özetlerinde her bir belgenin tarihi hakkında bilgi vermez. Bunlar arasında ilk zikrettiği belge yukarıda temas ettiğimiz gibi Haremeyn Evkâfı nâzırlığına atanan Dâru’s-sa’âde Ağası Mehmed Ağa’nın dönemine ait olmalıdır; zira 996/1588 yılında Mısır’dan gönderilen *şurrenin* genel toplamlarını içerir. Atalar’ın tarihini belirtmeden ikinci sırada zikrettiği, Elkabashi’nin ise açıkça 996/1588 yılına tarihlediği belge “Taraf-ı Saltanat-ı Aliyye’den beher sene Mekke, Medine, Kudüs ve Şam ahâlisine irsal oluna gelen *şurre-i şerifenin* hulasasıdır” başlığını taşıy ve yekûn olarak “153,981.5 kuruş ve bir *rubu*’dur” şeklinde bu tarihe kadar tespit edemediğimiz yüksek bir *şurre* miktarına işaret eder. Belgeleri görmemiş olmakla birlikte, Atalar’ın bir yorum yapmadan, Elkabashi’nin ise kanaatimizce hatalı yorumladığı bu belge ve yine Atalar’ın tarih belirtmeden üçüncü sırada zikrettiği

36 Atalar, *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Hümayûn*, s. 52.

37 “Mısır Beylerbeyisine Hüküm ki: Benden [!](Bundan) akdem Haremeyn-i Şerifeyn surre defterleri südde-i sa’âdetime gelüb tuğrâ-yı şerifimle tuğralanub irsal olurdu. Birkaç senedir ki, Mısır cânibinden irsâl olunmağla tebdil ve tağyir olunub bazı fukaranun hakkı zayi olur imiş. Buyurdum ki: Vusûl buldukta, surre defterleri geldikte ol tarafta tebdil ve tağyir olunmayıb aynı ile südde-i sa’âdetime gönderilsin ki, âdet-i kadime üzre tuğrâ-yı şerifimle tuğralanub Surre Eminine teslim olunub irsal oluna. Min-ba’z (!) (ba’d) vaz’-ı kadim vaz’-ı kadim ifâ-yı iş itmekden hazer idesun”. BA., MD. 58-280, Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn*, s. 53’den naklen.

“Beher sene Cânib-i Hümâyun-u Hazret-i Şehriyari'den ihsan buyrulagelen 6,135 *kuruş* olup, *tuğralı* altın hesabıyla: 2,348 altın 69 para ider. Enderun-ı Hümayun hazinesinden ihsan buyrulur ise, ol babda emr ü ferman şevketlü, kerametlü, efendim padişahım hazretlerininidir” şeklinde bir kaydı içeren diğer bir belgenin içerdiği rakamlar ve kur değerleri açısından 996/1588 yılına veya yakın bir tarihe ait olması mümkün gözükmemektedir. Bu görüşümüzün temellendirmesini sona bırakarak Atalar'ın dördüncü ve beşinci sırada zikrettiği ve içeriği hakkında “*şurre* talebine dair” şeklinde bilgi verdiği belgelere bakabiliriz:

Bunlardan biri Harem-i Şerif'te 25 yıldır tedris hizmeti veren Müderris Mehmed b. Şemseddin adlı bir kişinin “bu sene Mekke'de fukaraya dağıtılmak üzere flori geldiği ve gelecek sene de daha fazla gelmesi temennisiyle kendisi ve mahdumuna birer miktar *şurre*” tayini talebini içerir. Konumuzla ilgili olarak bu talep Mekke'ye gelen *şurre*nin arttığına işaret eder. Bu artışın sebebinin 997/1589 yılında Habeşi Mehmed Ağa tarafından gönderilen 6,000 flori olması kuvvetle muhtemeldir. Beşinci belgede ise talepte bulunulan *şurre* kaynağı *şurre-i rumiyye* şeklinde belirtilir; bu kavramın Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *şurre*nin adı olduğunu bildiğimize göre belge İstanbul'dan gönderilen bir *şurre*yle ilgili olmamalıdır. Altıncı belge “Defter-i Surre-i Rumiyye, berâ-yı fukara-yı Haremeyn-i Şerifeyn 996/1588” başlığını taşır. Atalar'ın açıklamalarına göre her yıl Mekke ulema ve fukarası için Mısır'dan gönderilen *şurre-i Humayun*'un 996/1588 senesi *surre*si hakkındadır. Mevcut veriler ışığında anılan belgenin resmî adını arşiv kaynaklarında “Surre-i Rumiyye” şeklinde tespit edebildiğimiz İstanbul arşivlerinde bulunan en eski Mısır *şurre*si defteri olduğu söyleyebiliriz. Yedinci belge ise makalede konu edindiğimiz MD 1806'da Habeşi Mehmed Ağa'nın zikrettiği 997/1589 yılında Haremeyn Evkâfından tahsil olunarak gönderilen 6,000 altın tevziini gösteren bir defterdir. Sekizinci belge Surre Emni Dergâh-ı Âlî Mütferrikası İbrahim Efendi vasıtasıyla 998/1590 yılında Mekke'ye gönderilen *şurre* hakkındadır ve yekûnu 7,488 sikkedir. Anılan rakam MD 1806'da aynı yıl için İstanbul'dan gönderilmesi planlanan ve tartışmalar sonunda padişah fermanıyla onaylanan *yeni şurre*den Mekke için tayin edilen rakamdan yalnızca 1 sikke eksiktir. Dokuzuncu belge Defter-i Mahlûlât başlığı altında 998/1590 yılına ait ölüm ve kaybolma suretiyle *şurre*leri açıkta kalanların ve yeni tevcihlerin kayıtlarını, ayrıca 997/1589 yılında Medine'de dağıtılan *şurre* kayıtlarını içerir. 998/1590 yılına ait bir başka defterde ise *şurre* defterinde ismi olmayan ve bu sebeple gelecek sene *şurre*sine dahil edilmek istenen kişilerin isimlerini havidir. Bu yönüyle defter 998 yılında yeni kurulan *şurre*ye ait

dağıtımların ilk kayıtlarını ve bu çerçevede yeni talep ve tevcihlere dair bilgileri içeriyor olması gerekir. Atalar bir sonraki yıl olan 999/1591 yılı için Kudüs, Mekke ve Medine'ye gönderilen *şurre*lerle ilgili bir kısmında yekûnlar belirtilen beş adet defter zikreder. Anılan beş defterden biri "Halep malından" başlığı taşıyan 8 varaklık bir *şurre* defteridir ve 108,162 sikke-i hasene şeklinde yüksek bir yekûnu gösterir. Atalar'ın takip eden yıllara ait verdiği bilgilerden de anlaşıldığı kadarıyla MAD 1806'da 998/1590 yılı için belirlenen rakamlar, ileriki yıllarda senelik bazı düşüşler yaşanmakla birlikte genelde muhafaza edilmiş, bir yıldaki eksik ödemeler ertesi yıllarda telafi edilmeye çalışılmış, zaman içinde *şurre*nin sabit rakamları oluşmuş ve bunlar düzenli bir şekilde artırılmış, yine ilk yıllarda zaman zaman, 999/1591 yılı Halep malından gönderilen yüksek rakamın da işaret ettiği gibi İstanbul *şurre*sinin önemli bir kısmı Halep veya Şam gelirlerinden karşılanmış olmalıdır. Zira Şam ve Halep Haremeyn Evkâfı gelirleri ve bu gelirlerden Haremeyn'de bilfiil tevzi edilen miktarların Mısır ve İstanbul *şurre*sine nispetle mütevazi meblağlara baliğ olduğu bilinmektedir. Anılan beş defterden bir diğeri ise "Defter es-Surre el-Cedide el-Vâride min el-Hizâne el-Amire" başlığını taşır ve bu yönüyle *yeni şurre*nin adının ve geldiği yerin açık bir şekilde zikredildiği ilk belge niteliğindedir.

Atalar ve diğer araştırmacıların kullandıkları arşiv belgelerinin hiçbirinin 997/1589 yılından önce İstanbul'dan Haremeyn Evkâfı gelirleriyle mütenasip büyüklükte bir *şurre* gönderildiğine dair açık bir bilgi içermediğini gösterdikten sonra, yazarın 996/1588 yılına ait olduğu izlenimi verecek bir şekilde zikrettiği iki belgenin bu yıla veya yakın bir tarihe ait olmasının mümkün olamayacağını gerekçelerini zikredebiliriz.

Öncelikle içerdiği yekûn itibarıyla 2,348 altın gibi düşük bir rakamı gösteren üçüncü sıradaki belgeyi ele alalım. Belgenin de ifade ettiği şekliyle anılan tahsisatın vakıf kaynaklı değil, Padişah'ın kendi hesabından yapmış olduğu düzenli bir tahsisat olması sebebiyle, ilk bakışta bunun 984 tarihinden itibaren III. Murâd'ın özellikle Medine'de yapmış olduğu yüksek maliyetli imar faaliyetleri ve ihсанları çerçevesinde³⁸ göndermeye başladığı, MAD. 1806'da da daha önceki örneklerine işaret edilen "padişah atıyyesi" kapsamında değerlendirilmesi mümkün gözükmekle birlikte zikredilen atıyye meblağının 6,135 kuruş şeklinde verilip tuğralı altın hesabıyla 2,348 altın 69 para olarak hesaplanması, belgenin 1108/1697 yılından öncesine ait olmasını imkansızlaştırmaktadır. Zira *tuğralı*

38 Wüstenfeld (haz.), *Die Chroniken der Stadt Mekka*, s. 431-36.

altın ilk kez II. Mustafa döneminde (1106-1115/1695-1703) 1108/1697 tarihinde basılmıştır.³⁹

Atalar'ın ikinci sırada zikrettiği 153,981 kuruşluk yüksek meblağı gösteren belgeyle ilgili olarak ise şu değerlendirmede bulunabiliriz:

Belgede Şam ahalisi için de *şurre*den bir pay ayrıldığı düşünüldüğünde, bu uygulamanın başlangıç tarihinin tespitinin belgenin tarihini tespiti kolaylaştıracağına işaret edebiliriz. Konumuz açısından bizim için önemli olan ise belgenin 997/1589 tarihinden öncesine ait olup olmadığının tespitidir. Belgede hesaplama esas teşkil eden *kuruşun* yaklaşık altın değerini hesapladığımızda belgenin 998/1590 yılı öncesine ait olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. 996/1588 yılı itibarıyla altın=kuruş kuru için kabul edilebilecek yaklaşık değer 1 altın=1,5 kuruştur. Bu oran üzerinden hesaplandığında bulunacak rakam 102,654 altın gibi yüksek bir rakamdır. 997/1589 yılında 6,000 florinin gönderilmesinin büyük bir tartışmaya neden olması karşısında anılan tarihte bu meblağda bir *şurre*nin gönderilmiş olmasını ve Habeşi Mehmed Ağa'nın bunu zikretmemiş olmasını kabul etmek zordur. 998 yılında gönderilen *şurre*nin de 33,216 olduğunu bildiğimize göre belgenin bu tarihten sonraya ait olduğunu kabul etmemiz gerekir. 999/1591 yılında Halep malından gönderilen 108,162 altının bu rakama yakın olduğu gözönünde bulundurularak belgenin anılan yıl Halep gelirlerine havale edilen *şurre*yle ilgili olduğu düşünülebilirse de kanaatimizce her ikisinin de kuruş üzerinden bir hesaplamayı esas alması sebebiyle bu belgenin Atalar'ın üçüncü sırada zikrettiği belgeyle yakın bir zamanda kaleme alındığı ihtimali güçlüdür. Üçüncü belge ışığında *tuğralı* altın-*kuruş* kuru yaklaşık olarak 1 altın- 2.6 kuruş

39 Belgede kuruş için verilen altın ve küsürat olarak hesaplanan para değerleri üzerinden bir tuğralı altının 100 para olarak hesaplandığı tahmin edilebilir. Tuğralı altının basım tarihi olan 1108/1697 yılında akçe karşılığı 300 akçe şeklinde belirlenmiştir. Bu dönemde basılan kuruş-para-akçe karşılıkları 1-40-120, yani para-akçe kuru 1-3 olduğuna göre 1 tuğralı altın 100 para olarak hesaplanması gerekir. Buna göre $2,348 \times 100 = 234,800$ para; $234,800$ para + 69 para = $234,869$ para / $100 = 2,348$ altın 69 para, olur. Bu değer 1697-1728 yıllarında basılan yeni altın paralardan (*tuğralı*, *cedid İstanbul*, *zincirli*, *fındık*, *zer-i mahbûb*) I. Mahmud (1143-1168-1730-1754) döneminden tespit edilebilen *zer-i mahbûb* ile para kuru ve para-kuruş kurlarına (1 *z.m.*=110 *para*) yakındır: $2,348 \times 110 = 258,280$ para; (1 kuruş 40 para kuru üzerinden) $258,280$ para = 6,457 kuruş. Krş. Râşid Mehmed Efendi, *Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Târih-i Râşid ve Zeyli*, I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), s. 531; Pamuk, *A Monetary History*, s. 167; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar* (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1968), s. 185, 191, 199.

ve 153,981 kuruş 59,223 altın şeklinde hesaplanabilir. Belgede Şam için ayrılan *şurre* ve diğer harcamalar çıkarıldıktan Mekke, Medine ve Kudüs için tayin edilen toplam meblağ ise 147,473 kuruştur. Bu meblağ aynı kur üzerinden hesaplandığında yaklaşık 56,720 altın rakamı bulunabilir. Anılan rakam İstanbul *şurresinin* ileriki yıllarda istikrarlı bir şekilde yükseldiği rakamlara hem yekûn itibarıyla hem de Mekke-Medine-Kudüs için ayrı ayrı tahsis edilen paylara başlangıç rakamlarından açık farkla oransal olarak çok yakındır.⁴⁰

Tarih	?			998 (MD 1806)		1061/1650 ⁴¹		1077/1666 ⁴²	
	147,473		%	33,216	%	52,328	%	61,396	%
	kuruş	altın ?		altın		altın		altın	
Medine	98,225	37,778	66,6	25,006	75.2	35,603	68	41,228	67.1
Mekke	43,510	16,734	29,5	7,487	22.5	14,245	27.2	17,688	28.8
Kudüs	5,738	2,206	3,8	721	2.7	2,480	7.7	2,480	4

Görebildiğimiz kadarıyla Atalar ve diğer araştırmacılar İstanbul arşivlerinde neden 997/1589 yılı öncesine ait açıkça İstanbul'dan gönderilen bir *şurre*nin varlığını belgeleyen ve aynı zamanda Anadolu-Rumeli Haremeyn Evkafı gelirleriyle mütenasip yüksek bir meblağı gösteren herhangi bir *şurre* defteri bulunmadığı sorusunu çok önemsememiş, Anadolu ve Rumeli Haremeyn Evkafı gelirlerinin kontrol edildiği ve hesaplarının kaydedilmiş olmasından hareketle bu gelirlerin İstanbul'dan *şurre* olarak gönderildiğini, bu kayıtları içeren *şurre* defterlerin ise bir şekilde zayi olmuş olduğu veya henüz bulunamadığını düşünmüşlerdir. Hâlbuki bunun sebebi *eş-şurretu'r-rûmiyyen*in Mısır hâkimiyetinin erken yıllarından itibaren Mısır Hazinesine havale edilmesi ve bu sebeple defterlerin genellikle Mısır'da muhafaza edilip yalnızca kontrol ve onay için İstanbul'a gönderiliyor olmasıdır. İstanbul arşivlerinde bulunan veya bulunması muhtemel bu tarihten öncesine ait defterlerin kural olarak yukarıda alıntıladığımız arşiv belgelerinde de görüldüğü

40 Elkabashi belgede yer alan meblağların İstanbul'dan gönderilen miktarlar olduğunu, belgede 98,225 kuruş olarak verilen Medine *şurresinin*, 996/1588 yılı Mısır *şurresinde* Medine için tahsis edilen 14,452 *sikkenin* altında kaldığını söyler. Ancak Mısır *şurresiyle* yaptığı karşılaştırmada nasıl bir kur değeri hesap ettiğini açıklamaz. Krş. Elkabashi, *Osmanlı Medinesi*, s. 142. Diğer taraftan kuruş değerlerinden bağımsız olarak verilen rakamlar yakın dönemden tespit edebildiğimiz İstanbul *şurresindeki* Mekke, Medine paylarıyla oransal olarak da uzaktır.

41 Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn*, s. 79'dan naklen.

42 Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 190'dan naklen.

gibi “Mısır Hazinesinden” finanse edilen “Şurre-i Rûmiyye” defterleri olduğu kabul edilmelidir. 996/1588 yılında Habeşî Mehmed Ağa'nın Haremeyn Evkâfi nâzırı olarak atanması ve 997/1589 yılından itibaren gönderilmeye başladığını tespit edebildiğimiz *yeni şurre*yle birlikte İstanbul'dan gönderildiği açıkça belirtilen *şurre*ye ait defterlerin tam da bu tarihte ortaya çıkması bir tesadüf olmalıdır. Başlangıçta *şurre-i cedîde* şeklinde isimlendirilen bu defterler daha sonra *şurre-i rûmiyye-i cedîde* adını alacaktır. Yeni *şurre*nin defterleri, tahsisatlar yerinde tevzi edildikten sonra İstanbul'a gelecek, Mısır *şurre* defterleri ise daha önceden olduğu gibi Mısır'da kalacaktır.

997/1589 yılına ait *şurre*yle ilgili arşiv kayıtları ve Osmanlı kroniklerinde yer alan bilgileri değerlendirirken düşülen hatayı, hakkında daha net bilgilere sahip olduğumuz yaklaşık 85 yıl sonra uygulamaya konulan benzer bir havale işleminin dikkatlerden kaçmasında da görebiliriz. Aşağıda değineceğimiz gibi *şurre-i rûmiyye-i cedîde* 1079/1668-9 veya 1080/1669 yılında, 997/1589 yılı öncesi uygulamasına benzer şekilde yeniden Mısır Hazinesine havale edilecek ve bu uygulama 1126/1714 yılına dek sürecektir. Diğer taraftan Osmanlı kroniklerinde anılan tarihler arasında yer alan yıllar için Receb ayında “mûtâd olduğu vechile” Haremeyn ahâlisi için *şurre*nin ihrâc edildiği, *şurre* Eminine hil'at giydirildiği, *şurre*nin kendisine teslim edildiği ve bu münasebetle *şurre* alayı düzenlediği şeklinde bilgiler tespit edilebilir. Ancak bu kaynaklarda zikredilen *şurre*nin miktarı ve kaynağı hakkında bilgi bulunmaz. 997/1589 yılı öncesi havale işleminden farklı olarak anılan yıllar arasındaki havale konusundaki bilgilerimizin yoruma gerek bırakmayacak derecede açık olması sebebiyle,⁴³ Osmanlı arşiv belgeleri veya kroniklerinde anılan tarihler arasında *şurre* ihrâcı ve *şurre* emniyeti tevcihine dair tespit edilebilen kayıtların⁴⁴ İstanbul'dan Haremeyn Evkafı gelirleriyle mütenasip yüksek rakamlı bir *şurre* gönderildiğini belgelemeyeceğini söyleyebiliriz. Burada

43 Shaw düzenlemenin başlangıcıyla ilgili Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnamesine* atıfta bulunur. Sonraki yıllarla ilgili olarak ise 1107/1696, 1121/1709, 1122/1710, 1123/1711 ve 1126/1714 tarihli Mühimme ve Mühimme-i Mısır defteri kayıtlarını kullanır. Shaw, *The Financial and Administrative Organization*, s. 261. Evliya Çelebi gibi düzenlemenin yürürlükte olduğu dönemde hayatta olan Medine Müftüsü Es'ad Efendi'nin verdiği bilgiler de bu havale işlemini teyit eder. Bkz. aşağıda.

44 Bu kaynaklar için bkz. Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn*, s. 80-83. Atalar 1080-1126/1669-1714 yılları arası *şurre*yle ilgili 1083/1672 ve 1117/1705 yıllarına ait “Voynuk Ahmed Ağa ve Küçük Hüseyin Efendi” adlı kişilerin vakıflarından Mekke'ye gönderilen *şurre*leri gösteren iki defter tespit edebilmiştir. Anılan vakıfların 1132/1720 yılı defterindeki *şurre* meblağı 430 kuruştur.

söz konusu olan *şurre* büyük oranda dönemin sultanının atıyyelerinden oluşan bir meblağ olmalıdır; muhtemelen bazı vakıflardan yapılan tahsisatlar ve *nezir* mahiyetinde bir defaya mahsus meblağlarda buna dahildir. Ancak bunların toplamda yüksek bir meblağa ulaşmayacağı tahmin edilebilir. Kaynaklarda 997/1589 yılı öncesinde İstanbul'dan gönderilen bir *şurre*yle ilişkilendirilebilecek bilgiler de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Yerel kaynaklarda *şurre*

MD 1806 çerçevesinde ağırlıklı olarak İstanbul'da bulunan arşiv kaynaklarına dayalı yapılmış çalışmaları gözönünde bulundurarak yaptığımız bu değerlendirmelerden sonra, konuyla ilgili çalışmalarda ihmal edilen Mekke'nin yerel tarih kaynaklarında Osmanlı *şurre*siyle ilgili tespit ettiğimiz bilgilere değinmek istiyoruz.

Osmanlı Hicaz hâkimiyetinin ilk dönemleri hakkında verdikleri bilgiler açısından iki yerel kaynak öne çıkar. Bunlardan Kıtıbbudîn en-Nehrevâlî'ye (ö. 990/1582) ait olan eserin iki farklı neşri önceki araştırmalarda sıklıkla müracaat edilen bir kaynak olmuştur. Bu iki neşirden ilkinde esas teşkil eden eser Kıtıbbudîn en-Nehrevâlî tarafından kaleme alınmışken, ikinci neşir yine aynı müellife izâfe edilerek yayınlanmış olmakla birlikte, yazar adı verilmeksizin Kıtıbbudîn'in yeğeni 'Abdülkerîm en-Nehrevâlî'nin III. Murâd dönemine ilişkin konumuz açısından önemli eklemelerini içerir. Kıtıbbudîn'nin Osmanlıların Haremeyn için yaptığı nakit ve çalışmamızda konu edinmediğimiz buğday yardımları konusundaki temel kaynağı ise Cârullâh b. Fehd'in (ö. 954/1547) *Neylu'l-munâ* adlı eseridir. Eser Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren yaklaşık 24 yıllık bir süreyi kapsayan, 922-946/1517-1539 yıllarına ait, yıl ve aylara göre tasnif edilmiş bir tarih eseridir. Anılan üç müellif Mekke'de kadılık, müftülük ve müderrislik gibi önemli görevlerde bulunmuş, *şurre* tahsisatlarında yüklü miktarlarda pay sahibi olmuş, Osmanlı devlet ricaliyeye de ilişki içinde olmuşlardır.⁴⁵ Anılan eserler Memlûk döneminden beri Mısır'dan gelen ve nakit olarak dağıtılan iki temel nakdi tahsisattan söz eder. Bunlardan ilki *zebîredir*⁴⁶ ve kaynağı Mısır Hazinesidir, diğeri

45 İbn Fehd Osmanlıların Mısır hâkimiyetinden önce 920/1514 yılında İstanbul'a (el-ebvâbi'l-hünkâriyye) gider kendi ve yakın akrabaları adına tahsisat kaydettirir. İbn Fehd bu tahsisatı 944/1538 yılında Mısır hac kervaniyle gelip dağıtılan *el-meberretu'r-rûmiyye*den alır. İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ*, II, s. 736.

46 Cârullâh İbn Fehd ve konuyla ilgili açıklamalarında onu takip eden Nehrevâlî nakit olarak

ise *eş-şadakatü'l-mısrıyye* veya *eş-şurru'l-hukmî* adıyla anılan, kaynağı vakıflar olan nakdî tahsisatlardır.

Diğer taraftan 997/1589 yılında hayatta olmayan Cârullâh ve Kuṭbuddîn yalnızca bir *şurre*den söz ederken bu tarihte hayatta olan 'Abdülkerîm III. Murâd'ın yeni *şurresinden* söz eder. Cârullâh b. Fehd 934/1528 yılına ait kayıtlarında *el-meberrâtu'r-rûmiyyenin* (Osmanlı *şurresi*) Mekke'nin dört kadısı huzurunda, Mısır Hac Emiri'nden teslim aldıktan sonra *şurre*nin dağıtımıyla görevlendirilen Yazıcı Maḥmûd Çelebî er-Rûmî tarafından dağıtıldığını ifade eder.⁴⁷ Aynı yıl Mısır Hac Emiri gözetiminde dağıtımı yapılan paralar ise yukarıda sözettiğimiz *zehîre* ve Ḥanefî, Mâlikî, Ḥanbelî ve Şâfi'î, Ḥukmî ve Müstecedd adları altında farklı fonlardan oluşan ve Cârullâh b. Fehd tarafından kaynağı Mısır Vakıfları olarak verilen paralardır. Cârullâh, genel olarak *el-meberrâtu'r-rûmiyye* olarak adlandırdığı Osmanlı *şurresiyle* ilgili de benzer bir ayırım yapar. Bunlar *mâlu'l-hazîne*, *evkâf*, *ma'lûmu'r-raba'ât ve'l-mürettebât*, *buyût*, *ehlu'l-erbiṭa* ve *'amme* şeklinde sıranılır. *Şurre* defterleriyle karşılaştırıldığında *rûmiyye* ile ilgili bu ayrımların büyük

gönderilen bu ödeneğin Memlûkler döneminde ortaya çıktığını ve Mısır Hazinesinden karşılandığını söyler. Her ikisi de bunun miktarı hakkında bilgi vermez. Mısır'ın fethinden sonra bu yıl Mısır'dan gönderilen *eş-şadakatü'r-rûmiyye* (Osmanlı *şurresi*), malın tevziyle görevlendirilen Muşliḥuddîn tarafından dağıtılır. Kaynakların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu dağıtımda Osmanlı *şurresinin* daha önceki kayıtları kullanılmakla birlikte yeni tevchilerle birlikte bu defterler güncellenir. Anılan her iki kaynaktaki bu Osmanlı *şurresinin* yeni dağıtımında yekûn belirtilmez, bununla birlikte mücâvirlerden ileri gelen bir gruba kişi başına 100 eşrefî tayin edildiği, *zehîrenin* ise ayrıca dağıtıldığı söylenir. İbrâhim Rifat kaynaklardaki bu bilgiyi birbirine karıştırır: I. Selim'in *eş-şadakatü'r-rûmiyyeyi* artırdığını, belirli bir gruba kişi başına 100 dînâr tahsis ettiğini ve bunun kaynağının Mısır Hazinesi olduğunu söyledikten sonra bu tahsisatın Çerkez Memlûkleri tarafından gönderile gelen "malu'z-zehîre" olduğunu söyler. İbrahim Rifat Paşa, *Mir'âtu'l-Ḥaremeyn*, II (Kahire: Maṭba'atu Dâri'l-kütübî'l-mısrıyye, 1344/1925), s. 309-10. Beyyûmî de, *zehîre* ile ilgili olarak Nehrevâlî'yi doğru bir şekilde alıntılamanın İshâkî'ye atıfta bulunmakla birlikte kaynakları yanlış yorumlayan İbrahim Rifat'ın açıklamalarını takip eder, ancak anılan 100 dînâr tahsisatın *eş-şadakatü'r-rûmiyye* ile ilgisinden bahsetmeksizin bunun Çerkez Memlûkleri döneminde *zehîreden* yapılan bir tahsisat olduğunu ve *zehîrenin* I. Selim tarafından artırıldığını söyler. Krş. Beyyûmî, *Muḥaşaṣatu'l-Ḥaremeyni-ş-Şerîfeyn*, s.114. Kanaatimizce İbrâhim Rifat'ın yorumundaki yanlış anlamının kaynağı Mısır'ın fethinden sonra Mısır Hazinesinden gönderilen *şurre*nin *eş-şurretu'r-rûmiyye* şeklinde isimlendirilmesi, ilk kaynaklarda Memlûkler tarafından yine Mısır Hazinesinden gönderildiği ifade edilen *zehîrenin* Osmanlı döneminde de aynı kaynaktan gönderilmesi ancak daha sonraki dönemlerde *zehîrenin* Mısır Hazine *şurresinin* içinde ayrıca zikredilmemiş olmasıdır.

47 İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ*, I, s. 427.

oranda *şurre* defterlerinde fonlar halinde kaydedilen tahsis cihetlerini yansıttığı görülebilir. Cârullâh'ın "hazîne malı" şeklinde kaydettiği kısmın bu paraların kaynağının vakıf değil devlet hazinesi olduğuna işaret ettiği tahmin edilebilir.⁴⁸ Yukarıda değindiğimiz gibi anılan tarihte Mısır *şuresi* muhtemelen 30,000 rakamına yakın bir meblağda sabitlenmişti ve bunun yaklaşık yarısı doğrudan Mısır Hazinesinden karşılanmaktaydı. İbn Fehd'in *rûmiyye* içinde zikrettiği *evkâf* fonu ise Haremeyn Evkaf gelirlerinin de Mısır Hazinesine havale edilmesi işlemine işaret eder. Bu bağlamda yine aynı yıl Şam *şuresinin* Mısır ve İstanbul *şurrelerinin* dağıtımından üç gün sonra dağıtılmış ve dağıtımla görevli olan kişinin Şam hac kervanıyla gelen Kadı Abdülhay b. er-Rûmî adlı bir kişi olduğunu da kaydederim.⁴⁹ Şam hac kervanıyla gelen paralar, içinde çok sayıda vakıflardan yapılan tahsisatların yer aldığı Şam ve Halep Vakıfları şeklinde iki kısımdan oluşmaktaydı. Cârullâh Şam vakıf gelirlerinin öngörülen rakamını 800 eşrefî⁵⁰ Halep Vakıflarının ise 600 eşrefî olduğunu, Mısır Vakıflarına nispetle durumlarının daha iyi olduğunu kaydeder.⁵¹

Cârullâh b. Fehd'in bundan 11 yıl sonra, 945/1539 yılına dair açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla İstanbul, Mısır ve Şam *şurrelerinin* Hicaz'a geliş şeklinde bir değişiklik olmamıştır. Mısır Hac Emiri anılan yıl mutad olduğu şekliyle Şam hac kervanından önce Zilkâde ayında Mekke'ye ulaşmıştır. *Rûmiyyenin* bu yılda da Mısır hac kervanıyla geldiği Cârullâh'ın şu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır: *el-meberrâtu'r-rûmiyyenin* tevzii, bunun için [İstanbul'dan] görevlendirilen Mehmed ed-Devâdâr adındaki Yazıcı'nın Şam'da rahatsızlanması sebebiyle gecikti; Rûmiyye Emîni [*şurre*] mal[ıyla] birlikte Mısır hac kervanıyla geldi ve beraberinde Dâvûd Paşanın Kahire'den tayin ettiği yazıcı bulunmaktaydı. Bu yıl Mısır Vakıfları Nâzırı Zeynî Naşrullâh er-Rûmî Mısır hac kervanıyla gelmiş ve hak sahiplerine Mısır vakıf tahsisatlarını dağıtmıştır. Daha önce de olduğu gibi *zehîre* tahsisatları ayrıca dağıtılmıştır. Mısır kervanıyla gelmekle birlikte *rûmiyyenin* dağıtımının gecikmesinin sebebi, görevli olan Yazıcı'nın Şam üzerinden gelmiş olmasıdır. Bu yüzden *rûmiyyenin* dağıtımı asıl görevli olan yazıcının gelemeyeceğinin kesinleşmesine kadar ertelenmiş, o da Şam kervanıyla birlikte 2 Zilhicce'de Mekke'ye ulaşmış, iki gün

48 İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ*, I, s. 427, 428, 477.

49 İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ*, I, s. 480, 481.

50 Memlûkler tarafından basılan, Venedik Dukasına yaklaşık değerinde altın sikke. 956/1550 yılında 1 duka 60 akçe olarak hesaplanmaktaydı. Bkz. Pamuk, *A Monetary History*, s. 64.

51 İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ*, I, s. 482, 484.

sonra *rûmiyyeyi* dağıtmaya başlamıştır. Şam [ve Halep] *şurre*leri de aynı yıl Şam kervanıyla birlikte gelmiştir.⁵²

Kuṭbuddîn en-Nehrevâlî'nin (ö. 990/1582) açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla Cârullâh'ın sözettiği Mısır'dan gelen bu iki tahsisat, *zehîre* ve vakıf tahsisatları, 980/1573'lü yılların sonuna kadar devam eder. Cârullâh gibi Nehrevâlî de Mısır tahsisatlarının toplam rakamları hakkında bilgi vermez. Ancak her ikisinin *eş-şadakâtu'l-mısrıyye*yle ilgili zikrettiği öngörülen rakamlardan yüksek bir düşüşü gösteren oransal rakamlar (3/4 veya 4/5) Mısır tahsisatlarıyla ilgili belirsizliği bir nebze olsun kaldırır niteliktedir. Cârullâh'ın Mısır vakıf tahsisatlarını Şam ve Halep vakıf tahsisatlarından Hicaz'a ulaşan değerleri karşılaştırırken yaptığı değerlendirmelerin, öngörülen değerlerden oransal düşme yanında Haremeyn'e ulaşan meblağlar yönüyle bir karşılaştırmaya da işaret ettiği kabul edildiğinde Mısır Vakıflarından Hicaz'a ulaşan meblağların 1,400 eşrefinin oldukça altında olduğu söylenebilir. Yine bu açıklamalar ışığında net bir şekilde Şam-Halep *şurre*sinin en azından 946/1539 yılına dek doğrudan kaynağından geldiğini, Habeşi Mehmed Ağa'nın raporundan da gördüğümüz şekliyle bu uygulamada 997/1589 yılına dek bir değişiklik olmadığını; dolayısıyla İstanbul *şurre*sinin Mısır Hazinesine havale uygulamasının kural haline geldiği dönemde Şam-Halep Vakıflarının bu havale işlemine dahil edilmediğini söyleyebiliriz.

Bu bağlamda Mısır'dan gelen, vakıflar veya Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen Memlûk dönemi tahsisatı olan *zehîre*yle ilgili olarak "anılan tahsisatların Mısır *şurre*si için tespit edebildiğimiz rakamlara dahil olup olmadığı" şeklinde bir soru akla gelebilir. Bunlardan ikincisi, *rûmiyye* karşısında düşük bir meblağ teşkil etmesi ve her ikisinin de Mısır Hazinesinden karşılanması sebebiyle, daha sonraki yıllarda muhtemelen *rûmiyye* içine dahil edilmiş ve ayrıca zikredilen bir fon olmaktan çıkmıştır. Osmanlı Mısır hakimiyetinin ilk yılları için Mısır *şurre*siyle ilgili tahmin edebileceğimiz yaklaşık 30,000 veya daha sonraki yıllardan tespit edebildiğimiz ilk rakamlar olan 31,000 ve 33,180 sikkenin Anadolu ve Rumeli Haremeyn Vakıflarından tahsil edilen meblağların havale karşılıkları yanında Memlûk döneminden kalan bu fonu da içine alacak bir büyüklükte olduğunu düşünebiliriz. Zira yukarıda işaret ettiğimiz gibi Anadolu ve Rumeli Mekke ve Medine Vakıflarından tahsil edilen meblağla ilgili olarak 975/1568 yılından tespit edebildiğimiz en yüksek rakam 19,167 altındır. Yine nispeten küçük rakamlarda olduğu tahmin edilebilen vakıf tahsisatlarının ise vakıf olmaları sebebiyle Mısır

52 İbn Fehd, *Kitâbu Neyli'l-munâ*, II, s. 773, 474.

şurresi için verilen rakamlara dahil olmadığı kabul edilmelidir.⁵³ Anadolu-Rumeli Haremeyn Evkâfı gelirlerinin Mısır Hazinesine havalesi durumunda olduğu gibi işlemlerin kısıtılması, yol emniyeti veya nakliye masraflarının azaltılması şeklinde bir mülahazayla bu yola gidilmesini gerektirecek bir durum da söz konusu değildir.

Vakıf kurumu bağlamında Mısır *şurresinin* hukuki statüsü

İslam Hukuku ve özellikle Hanefi öğretisi çerçevesinde vakıf, bir kişinin maliki olduğu bir malı kendi mülkünden çıkararak bu maldan hâsıl olacak faydayı sürekli olacak bir şekilde hayri bir cihete tahsis etmesi şeklinde tanımlanabilir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi bir vakfın sahih bir şekilde kurulabilmesi için vakfedilen malın vakfedenin mülkünde olması gerekir. Bu şartı haiz olan bir vakıf işlemiyle kurulan vakfa sahih vakıf adı verilir. Devlet başkanı veya onun bu konuda yetkili kıldığı kişiler tarafından devlet malı veya gelirlerinin süreklilik arz edecek bir şekilde belirli bir cihete tahsis edilmesi ise sahih bir vakıf olarak değerlendirilmez ve sahih vakfın temel unsurlarından olan mülk unsurunu içermediğini ifade etmek üzere gayr-ı sahih vakıf şeklinde adlandırılır. Diğer taraftan genel olarak devletin yerine getirmekle yükümlü kabul edildiği mali yükümlülüklere yönelik olarak yetkili merciler tarafından yapılan tahsisatların süreklilik arz edecek bir şekilde belirli bir cihete tahsis edilmesini ifade etmek üzere bu tür vakıflara *irsâdî* vakıflar adı verilir. Osmanlılardan önce İslam devletlerinde *irsâdî* vakıf şeklindeki uygulamalar yaygınlık kazanmış, her ne kadar sahih vakıf şartının gerçekleşmediği gerekçesiyle zaman zaman devlet idarecilerinin bu tür vakıfları bozma yönünde teşebbüsleri olmuşsa da bu teşebbüsler içtimai mukavemet ve hukukçuların başka bir hukuki gerekçeyle buna karşı duruşları sayesinde ya akamete uğramış ya da belirli bir süre sonra eski duruma dönmüştür. Anılan hukuki gerekçe şu şekilde özetlenebilir: Hukuki açıdan zaten devletin mali yükümlülükleri içinde olan bir cihete yönelik süreklilik arz edecek bir şekilde belirli bir tahsisat yapılmış ise, bu tahsisatın kesilmesi vakıf hukuku açısından kural olarak mümkündür; ancak devlet gelirlerinde hak sahibi olan bir cihetin hakkının ihlal edilmesi anlamına geleceği için bu yönde bir tasarruf meşru olmayacaktır.⁵⁴

53 Osmanlı idaresinde Mısır'da kurulan "Vakf-ı Haremeyn" birimi bazı Osmanlı dönemi vakıfları ve çok sayıda Memlük vakfını bir çatı altında toplamıştır. Shaw, *The Financial and Administrative Organization*, s. 270.

54 Sahih, gayr-ı sahih ve irsâdî vakıflar hakkındaki tartışmalar ve Osmanlı uygulaması hakkında geniş bilgi için bkz. Hacı Mehmet Günay, "Vakıf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

İrsâdî vakıf olarak düzenlenebilecek tahsisatların kapsamı devletin kamuya yönelik yükümlülükleri çerçevesinde oldukça geniştir. Medreseler, hastaneler, müderrisler, kadılar, yetimler, dullar, ilim talebeleri ve ihtiyaç sahipleri, yine komumuz çerçevesinde Haremeyn “fukarâsı”⁵⁵ bu kapsama dahil olabilmektedir. Bu hukuki değerlendirmeye göre irsâdî vakıf şeklinde bir tahsisatın kesilmesi ancak tahsis ciheti kuruma veya kişiye yapılan ödemenin durdurulmasını gerektirecek daha güçlü bir sebebe dayalı olarak meşru olabilir.⁵⁶

Şuhtbuddîn en-Nehrevâlî Memlûk dönemi Haremeyn tahsisatları içinde özellikle Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen *zehîre* tahsisatının I. Selim tarafından kesilmeyip devam ettirilmesini, açıkça zikretmese de, bu tahsisatın *irsâdî* vakıf niteliğinde olması sebebiyle övgüye değer bir eylem olarak tasvir eder.⁵⁷ Bu bağlamda, 997/1589 yılında İstanbul’daki devlet ricali arasında yaşanan tartışmanın hukuki boyutuna temas etmemekle birlikte, aynı zamanda bir hukukçu olan Abdülkerîm en-Nehrevâlî’nin açıklamalarında da benzer hukuki mülahazaların izlerini görebilmek mümkündür. Onun anlatımına göre, muhaliflerin III.

(*DİA*), 2012, XLII, 475-79; Ahmet Akgündüz, “İrsâdî Vakıf,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (*DİA*), 2000, XXII, 448-50.

- 55 Haremeyn ahâlisine yapılan tahsisatlarda bunlardan faydalananların Mekke ve Medine fukarâsı şeklinde adlandırılmaları tam olarak gerçeği yansıtmaz. Zira bu tür tahsisatları alanların bir kısmının varlıklı insanlar olduğunu tespit edebiliyoruz.
- 56 Devlet arazisi veya gelirlerinden yapılan tahsisatların idareciler tarafından bozulmaya teşebbüs edilmesi ve buna karşı ulemanın tavrıyla ilgili 12./18. yüzyıl başlarında Mısır’daki bir örnek için bkz. ‘Îsâ b. ‘Îsâ El-Buḥayrî, *Atṭyyetu’r-raḥmân fi şıḥḥati’l-irsâdî li’l-cevâmik ve’l-atyân*, Kahire, el-Mektebetü’l-ezheriyye, ḥâşş: 372, ‘amm 49572.
- 57 Önde gelen Hanbeli ulumasından Mer’î b. Yûsuf el-Ḥanbelî (öl. 1033/1621) *irsâdî* vakıflarla ilgili bu tartışmaya Osmanlı sultanlarını öven *Ḳalâidu’l-‘ikyân fedâ’il-i ‘Âl-i Osmân* adlı eserinde temas eder. Ona göre Sultan I. Selim’in Mısır’ı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Mısır sultanları ve emirleri tarafından tesis edilen vakıflara dokunmaması onun yüksek ahlakını gösteren açık bir delildir. Mer’î’ye göre Sultan I. Selim hem bu vakıfları ortadan kaldırmaya (ibṭâl) yetecek siyasi güce sahipti hem de şer’î açıdan elinde böyle bir yetkiyi bulunduruyordu. Zira bu vakıflar Müslümanların Beyt-u’l-Mâl’inden oluşturulmuştu ve bu yüzden hakîkî vakıf değildiler. Çünkü Hanbelî ve Mâlikî Mezheplerine göre Mısır toprakları Hz. Ömer döneminden itibaren tüm Müslümanlar için vakıf olarak tahsis edilmişti. Hanefî ve Şâfi’î Mezhepleri bu konuda farklı görüşe sahip olsalar da onlar da bu toprakların, mülkiyeti Beyt-u’l-Mâl’e ait olmak kaydıyla, Müslümanların maslahatına sarfedilmek üzere tahsis (irşâd) edildiği görüşündedir. Dolayısıyla her iki yaklaşıma göre de sultanların bu toprakları [ve gelirlerini] vakfa çevirmeleri sahih değildir. Mer’î b. Yûsuf el-Ḥanbelî, *Ḳalâidu’l-‘ikyân fedâ’il-i ‘Âl-i Osmân*, haz. Ebû Ḥayyâ ‘Abdullâh el-Kindî (Kuveyt: Gheras Publishing, 2004/1425), s. 105-107.

Murâd'a hitaben "senin her yıl dağıtılmasını emrettiğin bu ihsanlar senin malındır; vakıf malı değildir" şeklinde naklettiği sözleri *şurre-i rûmiyye-i cedîdenin* finansmanını sağlayan vakıf gelirlerinin Mısır Hazinesine havale edilmiş olduğu mülahazasına işaret eder. Bu yüzden Nehrevâlî bu iddiaya karşı bir değerlendirme yapmaz; zira o da Mısır *şurresinin* doğrudan vakıf kaynaklı olmadığını biliyor olmalıdır. Mısır Hazinesine havale edilmiş olması durumunda Haremeyn Vakıflarından toplanan meblağların Mısır Hazinesi üzerindeki sultanın tasarruf yetkisi kapsamında değerlendirilmesi gerekecektir; bu durumda anılan gelirlerin devlet harcamalarında kullanılmak üzere Merkezi Hazineye devredilmesi hukuken bir sakınca teşkil etmeyecektir.

III. Murâd'ın kendisinden önceki sultanların düzenlediği *şurreyi* bir hayır işlemi olarak nitelemesinde ise iki husus söz konusu olabilir. Bunlardan ilki Haremeyn için kurulmuş olan veya gelirlerinin bir kısmının buraya tahsis edildiği özel vakıfların gelirlerinin Haremeyn'e ulaştırılmasının sultanlar tarafından temin edilmesi bir hayır işlemi olacaktır. Ancak, sultanların bu konudaki rolleri bununla sınırlı değildir. Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesinden önce ve sonra Anadolu'da kurulmuş olan Haremeyn Vakıflarının bir kısmı Osmanlı sultanları veya Osmanlı devlet ricali tarafından kurulmuştur. Özel şahıslar tarafından kurulmuş olduğu düşünülse de bu vakıfların üzerinde kurulduğu arazilerin bir kısmının ilgili şahıslara vakıf kurmak amacıyla mîrî araziden temlik yoluyla devredilmiş olma ihtimali göz ardı edilemez. Bu çerçevede Osmanlı kaynaklarında genel olarak Haremeyn Evkâfı şeklinde nitelenen arazilerin bir kısmının mîrî arazinin sultan iradesiyle Haremeyn Vakfına dönüştürülmesiyle oluştuğunu tespit edebiliyoruz.⁵⁸ Yine özellikle Konya ve Ereğli'de bulunan Haremeyn Vakıflarının büyük bir kısmı Memlükler döneminde, muhtemelen aynı yollarla Haremeyn Vakfına dönüştürülmüşlerdi. Mîrî arazinin doğrudan vakfa dönüştürülmesi yoluyla oluşan vakıflar, vakıf için önemli bir şart olan özel mülk niteliğinin bulunmaması sebebiyle, hukuken gerçek vakıf hükmünde olmayacağı için, bu tür tahsisatların yapılması veya daha önce yapılanların bozulmayarak devam ettirilmesi, ancak sultanların devlet gelirleri üzerindeki takdir yetkilerini devlet gelirlerinin ihtiyaç sahiplerine doğrudan ulaştırılan bir yardım yönünde kullanmaları anlamında bir hayır işlemi olarak nitelenebilecektir. Benzer şekilde yukarıda değinildiği gibi Mısır *şurresinin* de gerçek vakıf şeklinde bir kaynağı yoktur. Bu yüzden, uygulamada ulemanın yine hukuki gerekçelerle güçlü bir şekilde karşı çıkabildiği bir durum olmakla birlikte, kural olarak, Mehmed Ağa'nın arzında da işaret ettiği üzere, III.

58 İnce, *Medina im 12./18. Jahrhundert*, s. 56.

Murâd'ın *irsâdi* vakıf olarak değerlendirilmesi durumunda dahi Mısır *şurresini* lağvetme yetkisi söz konusudur. Kaldı ki Mısır *şurresi* Anadolu ve Rumeli Haremeyn Vakıfları ve tahsisatlarına bedel olarak düzenlenmiştir. Bu durumda anılan tahsisatlar doğrudan İstanbul'dan gönderildiğinde bunun karşılığı olan Mısır *şurresinin* lağvedilmesi için ayrıca bir hukuki gerekçeye ihtiyaç kalmayacaktır. Bu sebeple III. Murâd'ın bu yetkisini Mısır *şurrenin* devamı yönünde kullanması bir hayır işlemi olarak nitelenebilir hale gelir.

Mısır dışındaki Haremeyn Evkâfının gelirlerini doğrudan merkezden göndermek yerine, bu meblağın aynı yıl Merkezi Hazineye büyük miktarda paralar göndermek durumunda olan Mısır Hazinesine havalesinin, transfer masraflarını azaltacağı, dolayısıyla gereksiz bir nakliye işlemine ihtiyaç bırakmayacağı için harcamalar açısından büyük bir ekonomik fayda sağlayacağı açıktır. Ayrıca yüksek meblağları bulan bu *şurrenin* İstanbul'dan gönderilmesi durumunda bunun, paranın deniz yolu ile nakline veya uzun bir yol katletmesi gereken hac kafilesinin güvenliğine yönelik tedbirleri artırmayı gerektireceğini tahmin etmek de güç değildir. *Şurre-i rûmiyye-i cedîde'* nin yürürlüğe girmesinden önceki uygulamanın altında yatan bu ekonomik ve siyasi mülahazalar yaklaşık 85 yıl sonra benzer bir uygulamaya müracaat edilmesinde de açıkça görülebilir. İstanbul'dan gönderilmeye başlanan *yeni şurre* 1079/1668-9 yılında yeniden Mısır Hazinesine havale edilmiştir. Bu tarihte 60,228 sikkeye ulaşan İstanbul *şurresinin* Mısır Hazinesinin İstanbul'a göndereceği *irsâliyye-i hazîned*den mahsub edilip Hicaz'a ulaştırmak üzere 500 kişilik askeri bir konvoyla Şam Hac Emirine teslim edilmesi emredilmiştir.⁵⁹ Mısır Hazinesinden gönderilen *şurre*den ayrı olarak yine Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen bu *şurreye*, *şurre-i rûmiyye-i cedîdenin* tesisinden itibaren İstanbul'dan gönderilmeye başlanan *yeni şurreye* karşılık olarak gönderildiğini ifade etmek üzere Mısır muhasebe kayıtlarında *şurre-i dârü's-sâ'ade* adı verilmiştir. Ancak, her ne ka-

59 Güler'in zikrettiği 1100/1689 ve 1101/1690 yıllarına ait 411-422 numaralar arasında peş peşe kayıtlı 11 *şurre* defterinin Mekke ve Medine için iki yıllık toplam rakamları (Mekke 9,024,387, Medine 21,214,800) 30,239,189 akçedir. Anılan tarihlerde İstanbul *şurresinin* Mısır Hazinesine havale edilmiş olması gerektiğine göre bu defterler İstanbul'dan Hicaz'a gönderilmiş, Mısır hac kervaniyla Hicaz'a ulaştırılan *şurre*ler bu defter kayıtlarına göre dağıtıldıktan sonra defterler tekrar İstanbul'a getirilmiştir. 1079/1668-9 yılı rakamının sabit bir rakam olarak öngörülmüş olması durumunda altın-akçe kuru yaklaşık 1 altın=251 akçe şeklinde hesaplanmış olacaktır. 60,228 *altın* değerindeki *şurre* bu havale işleminden iki yıl önce 1077/1667'de İstanbul'dan gönderilen *şurrenin* 61,396 flori (15,962,000 akçe) rakamına yakındır. Rakamlar için bkz. Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 190, 204-205.

dar 997 yılına kadar süregelen uygulamadan farklı olarak İstanbul ve Anadolu'dan gelen hacıların katılmış olduğu Şam hac kervanıyla Hicaz'a ulaştırılmasıyla İstanbul *şurresinin* gönderiliş şeklindeki sembolizm büyük oranda muhafaza edilmiş olsa da, Padişah'ın âl-i cenaplığı ve Haremeyn'e olan saygı ve ihtimamını temsil etmesi sebebiyle, ekonomik maliyetine rağmen 57 yıl sonra, 1126/1714 yılında, bu uygulamadan tekrar vazgeçilip İstanbul *şurresi* yeniden İstanbul'dan gönderilmeye başlanmıştır.⁶⁰ 1092-1116/1681-1704 yılları arasında uzun süre Medine Hanefî müftüsü olarak görev yapan Seyyid Es'ad Efendi (ö. 1116/1704)⁶¹, sürre tahsisatıyla ilgili bir anlaşmazlık çerçevesinde yöneltilen bir soruya cevaben verdiği fetvâda, *şurre-i rûmiyye-i cedîdenin* tekrar Mısır Hazinesine havale uygulamasını yukarıdaki tarihten bir yıl farkla 1080 yılı olarak verir.⁶² Seyyid Es'ad, Mehmed Ağa'nın havale şeklinde tanımladığı bu işlemi, havâle işleminden özellikle paranın bir yerden bir başka yere taşıma riski veya masrafından kurtulmak için müracaat edilen bir işlem olması yönüyle ayrılan *süftece* işlemi olarak tanımlar.⁶³

Fetvânın yazıldığı dönemde, sultan emriyle Medine'de belirli bir tahsisata sahip olan bir kişinin vefat etmesi durumunda adlarına düzenlenen tahsisatların miras hükümlerinden farklı olarak yalnızca çocuklarına kalacağı hükme bağlanmıştı. Bu yüzden kişinin vefat ettiği anda henüz eline ulaşmamakla birlikte adına düzenlenen tahsisat üzerindeki hakkın kişinin mülküne dahil olup olmayacağı miras veya

60 Shaw, *The Financial and Administrative Organization*, s. 260-61. Shaw bu *şurrenin şurre-i rûmiyye-i cedîdenin* Mısır Hazinesine havale edilmesi şeklinde düzenlendiğinin farkında olmadığı için olsa gerek, bunu Sultan'ın hukuken zorunlu olmadığı bir yükümlülüğü iltizam etmesi şeklinde açıklar ("The Sultan also obliged himself to send a Şurra of 60,228 gold pieces...").

61 Seyyid Es'ad Efendi aslen Üsküdarlı olup 1040/1631 yılında Medine'ye yerleşen Seyyid Ebû Bekir Efendi'nin oğludur. Seyyid Es'ad 1092/1681 yılında Medine Hanefî müftüsü olarak atanır. Uzun yıllar bu görevde kalan Seyyid Es'ad'ın oğlu ve torunları 12./18. yüzyılda aralıklarla da olsa uzun bir dönem bu göreve atanır. Bu yüzden aile Medine'de Müfti Ailesi (beytu'l-muftî) olarak tanınır. Bkz. İnce, *Medina im 12./18. Jahrhundert*, s. 258-59; 'Abdurrahmân el-Enşârî, *Tuhfetü'l-muhibbîn vel'-ashâb fi ma'rife mâ li'l-Medeniyyîne mine'l-ensâb*, haz. Muhammed el-'Arûsî (Tunis: el-Mektebetü'l-'atîka, 1970/1390), s. 35-38.

62 Es'ad Efendi, Shaw'ın Evliya Çelebi ve arşiv belgelerine dayanarak verdiği, bu *şurrenin* Şam Hac Emiri tarafından Haremeyn'e getirildiği bilgisinden farklı olarak anılan *şurrenin* Mısır Hac Emiri tarafından Mekke'ye getirildiğini ifade eder. İki bilgi arasındaki farklılığın sebebi, muhtemelen, uzun süren uygulamanın farklı tarihlerde değişikliğe uğramasıdır.

63 Süftece işlemi ve havale arasındaki benzerlik ve farklar, cevazı konusundaki farklı görüşler hakkında bkz. Cengiz Kallek, "Süftece," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2010, XXXVIII, 19-21. Seyyid Es'ad Efendi, *Fetâvâ* (El-Maṭba'atu'l-hayriyye, y.y., t.y.), s. 334.

tahsisata yönelik hak talepleri açısından önem arz ediyordu. Bu çerçevede kaleme alınan istiftâya verdiği cevapta Es'ad Efendi, tahsise esas olan gelir (ğalle) üzerinde hak sahibinin *milkinin*, anılan gelirin vakıf mütevellîleri tarafından kabzedilmesiyle takarrur edeceği, dolayısıyla tahsis edilen meblağ henüz eline geçmese bile bu vakitten sonra vefat etmesi durumunda kişinin malı olacağı değerlendirmesinde bulunur. Onun ifadelerine göre İstanbul *şurre*sinin Mısır Hazinesine havalesi Şevval ayında gerçekleşir. Mısır Hazinesine havale edilen *şurreyi* Anadolu ve Rumeli'deki Haremeyn Evkâfı mütevellîlerinin vekili sıfatıyla kabzetmeye yetkili olan Mısır Hac Emiri ise *şurre*nin bir kısmını bu tarihten üç ay önce Recep ayında Mısır'da,⁶⁴ diğer bir kısmını ise Zî'l-hicce ayında Mekke'de teslim alır. *Şurreyi* Mekke'de dağıtmakla görevli *şurre* Emini ise *şurreyi* Mısır Hac Emirinden Mekke'de alır. Seyyid Es'ad'e göre *şurre*nin kaynağının Mısır Hazinesi olmaması sebebiyle burada dikkate alınacak olan tarih ne havale işleminin yapıldığı tarih ne de Mısır Hac Emiri'nin *şurreyi* kabzetme tarihidir. Aksine vakıf mütevellîlerinin vakıf malını kabzetme zamanıdır. Fetvâya esas teşkil eden soru ve fetvâ metnin tercümesi şu şekildedir:

Sual: Bilindiği ve sabit olduğu üzere bir kişi vefat edip sultan atıyyeleri ve sadakalardan kendi adına defterlerde kayıtlı olan bir şeyi [miras veya tahsisat olarak] bırakır ise, anılan tahsisatta varisliğin varlığı veya yokluğu hususunda (miras hükümlerine mi yoksa tahsisatların yalnızca çocukların hakkı olduğu hükmüne mi tabi olacağı konusunda) gelirin (ğalle) kişinin vefatından önce veya sonra emin[nin] eline geçmiş olmasına itibar edilir. Rûmiyye-i cedîdede bu hususta hangisi esas alınacaktır? Asıl itibarıyla Recep ayında teslim almak ile eline geçmesi mi ve[ya] Şevvâl ayında Mısır Paşasına havale edilmesinden sonra eline geçmesinin söz konusu olması mı?

Cevap: Şurre Emininin Mısır Valisinden aldığı mal Zilhicce ayında Mekke'de Mısır Kervanı Emirinin elindedir. O ise Recep ayında *şurreyi* getirmek üzere tayin edilmiştir, bu ayda *şurre*nin bir kısmını kabzeder, diğer bir kısmını ise Mekke'de kabzeder dolayısıyla o Recep ayından itibaren kabz vekilidir. Mısır'dan kabzetmeye havale edilmesi 1098 yılında, yol emniyeti olmaması sebebiyledir. Halbuki mal[ın aslı] Rûm'daki mütevellîler elindedir. O halde burada dikkate alınacak olan Rûm'da kabzedilmiş olmasıdır, sonraki kabz değil. Çünkü bu Rûm'da bulunan malın süftecesidir. Bu, durum anlatıldığı gibi olduğu takdirde [konuyla ilgili] akla ilk gelen değerlendirmedir. Allâhu a'lem.

64 Havale işleminin daha sonra gerçekleşmesine rağmen Mısır'daki bu "kabz" işleminin Receb ayında yapılması, bunun İstanbul'da gerçekleşen *şurre* ihrâcı merasimiyle aynı tarihte gerçekleşmesindeki sembolik önem dolayısıyla olmalıdır.

Sonuç

Mısır ve Hicaz üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin tesisinden sonra, Memlükler döneminde Haremeyn sakinleri için yapılan tahsisatlar ve bu kapsamda Mısır'dan gönderilen *şurre* muhafaza edilmiş, II. Bâyezid döneminde düzenli hale gelen Osmanlı nakdî tahsisatları (*şurre*) da Mısır hâkimiyetinden sonra gönderilmeye devam etmiştir. Ancak ilk yıllardan itibaren Mısır ve Şam dışındaki Haremeyn Vakıfları gelirleri Merkezi Hazine tarafından tahsil edilip bunun karşılığı olan bedel Mısır *şurresine* havale edilmiştir. Memlük döneminde Mısır Hazinesi tarafından finanse edilen ve düzenli olarak gönderilen *şurre*nin rakamı hakkında bilgilerimiz sınırlı olsa da Mısır *şurresinin* daha sonraki yıllar için tespit edilebilen yaklaşık 30,000 sikke ve üzerine çıkması bu havale işlemi sayesinde gerçekleşmiştir. Anadolu ve Rumeli'de bulunan bazı özel vakıfların Mekke ve Medine ahalisine tahsis edilen ödenekleri doğrudan Hicaz'a ulaştırmış olmaları ihtimal dahilinde olmakla birlikte, 997/1589 yılına dek Anadolu-Rumeli Haremeyn Vakıfları gelirlerinin rakamlarıyla mütenasip İstanbul'dan gönderilen bir *şurre* söz konusu olmamıştır. Anılan tarihte Mısır Hazinesine havale işlemi terkedilmiş, ancak Mısır *şurresi* Sultan'ın emriyle aynı miktarlar muhafaza edilmek üzere ibkâ edilmiş, ayrıca Mısır ve Şam dışındaki Haremeyn Vakıfları gelirleri tarafından finanse edilen yeni bir *şurre* tesis edilmiştir. Tesisinde politik mülahazalar da önemli bir rol oynayan *yeni şurre* sayesinde Haremeyn'e gönderilen Osmanlı *şurresinin* rakamı yaklaşık iki misline çıkmıştır. Osmanlı *şurre* düzenlemesiyle ilgili içerdiği bilgiler sebebiyle *şurre*nin tarihi ve hukuki mahiyeti konusunda büyük öneme sahip MAD 1806 belgesi, mali, hukuki ve politik içeriğinin birlikte ve farklı kaynaklarda yer alan bilgilerle mukayeseli bir şekilde ele alınmaması sebebiyle, hak ettiği derecede ilgi görmemiş veya hatalı bir şekilde yorumlanmıştır.

Haremeyn Vakıflarının önemli bir kısmı *irsâdî* vakıf niteliğindedir; Mısır Hazine *şurresi* de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu durum kural olarak idarecilerin bu tahsisatlar üzerindeki tasarruf yetkisini genişletir. Ancak idarecilerin anılan tasarruf yetkilerini kullanırlarken keyfi şekilde hareket etmeleri başka hukuki gerekçelere dayalı itirazlar ve hesap edilmesi gereken içtimai mukavemet ile sınırlandırılmıştır. Mekke ve Medine'nin haiz olduğu dini ve siyasi önem dolayısıyla idarecilerin buraya yapılan tahsisatlar üzerinde müdahaleleri düzenleyici mahiyette olmuş, tahsisat rakamları Haremeyn Vakıfları gelirlerinden bağımsız bir şekilde genelde yukarıya doğru bir seyir izlemiştir. Haremeyn Vakıflarının önemli bir bölümünün *irsâdî* vakıf niteliğinde olması idarecilerin bu vakıf gelirlerini Haremeyn sakinlerinin desteklenmesi amacıyla oluşturulan bir fon

şeklinde değerlendirmelerine imkan verir. Osmanlı hukuki ve mâli düzeni açısından idarenin bu nitelikteki vakıf gelirleri üzerindeki tasarrufları incelenirken Haremeyn Vakıflarının önemli bir bölümünün *irşâdî* vakıflardan oluştuğu dikkate alınmalıdır.⁶⁵

MAD 1806 Işığında Osmanlı Surreleri: Rûmiyye-i Cedîde'nin Kuruluşu ve Siyasi-Hukuki Tablîli

Öz ■ Genel olarak *şurre* adıyla anılan Haremeyn ve Kudüs ahâlisine yönelik nakdî tahsisatlar farklı açılardan çalışılmıştır. Bu çalışmalarda Memlûk dönemi Mısır *şurresinin* Osmanlı döneminde de devam ettirilmiş olması, Anadolu ve Rumeli'de Osmanlıların Mısır hâkimiyetinden önce birçok Haremeyn Vakfının kurulmuş olması ve Osmanlıların Haremeyn hâkimiyetinden önce Mekke ve Medine'ye düzenli bir şekilde nakdî tahsisatlar göndermeleri göz önünde bulundurularak Osmanlı Mısır hâkimiyetinden hemen sonra biri İstanbul'dan diğeri Mısır'dan gönderilen iki ayrı büyük *şurrenin* varlığı açıkça veya zımnen kabul edilmiştir. Haremeyn Evkâfı Nâzırı atanan Habeşî Mehmed Ağa tarafından hazırlanan Başbakanlık Osmanlı Arşivinde MAD 1806 numarasıyla kayıtlı belge Mısır dışındaki Haremeyn Vakıflarının 997-998/1589-1690 dönemine ait bir yıllık gelirlerinin muhasebe kayıtları ve İstanbul'dan gönderilen yeni bir *şurre* sebebiyle devlet ricâli arasında çıkan tartışmayı özetleyen bir arzdan oluşur. Bu makalede belgenin arz kısmı, hukuki içeriği, belgede yer alan muhasebe kayıtları da gözönünde bulundurularak, 997/1589 yılından önce İstanbul'dan gönderilen yüksek meblağlı bir *şurre* olmadığı gösterilecektir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı *şurreleri*, Haremeyn Vakıfları, *irşâdî* vakıflar, havâle, süftece, bütçe

65 Haremeyn Evkâfı gelirlerinin savaş harcamaları için kullanılması gibi. 944-945/1537-1538 yıllarında savaş sebebiyle Kânûnî tarafından Anadolu Haremeyn Vakıfları gelirlerine el konulmasının, bu dönemde Haremeyn gelirlerinin Mısır Hazinesine havale edilmiş olması sebebiyle vakıf gelirlerinin amacı dışında harcanması şeklinde değerlendirilmesi yanlıştır. Bundan daha ilginç bir örnek, içinde 6,000 kuruşluk elmas küpe ve 1,500 kuruşluk bir cârîye alımı için ödenecek meblağın yer aldığı 144,053 kuruşa balığ olan (yaklaşık 55,400 altın: bu tarihlerde *şurre-i rûmiyye-i cedîde* yıllık 62,228 altın kadardır) 41 kalemlik harcamanın Haremeyn Evkâfı gelirlerinden karşılanmasını emreden 1089/1678 tarihli bir hatt-ı hümayündür. Ancak bu tarihte Anadolu-Rumeli Haremeyn Evkâfı gelirleriyle finanse edilen *şurre-i rûmiyye* yine Mısır Hazinesine havale edilmiştir. Dolayısıyla sanıldığı gibi burada vakıf gelirlerinin amacı dışında kullanılması gibi bir durum söz konusu değildir. Krş. Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*, s. 227.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri ve Yazmalar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver 1806.

BOA, Şurre Defterleri, Evkaf 170 (Yıl: 1081/1671); EV.HKM.SR 827 (Yıl: 1132/1720).

En-Nehrevâli, Kuṭubuddîn Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed al-Mekkî: *el-fevâ'idü'seniyye fi'r-riḥle*, İstanbul, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin, No. 2440, [Eserin kütüphane katalogundaki adı *Mecmû'atü'l-fevâidi'l-müteferriḳa mine't-târiḥ* şeklinde verilmiştir].

El-Buḥayrî, 'İsâ b. 'İsâ: *'Atıyyetu'r-raḥmân fi şıḫhati'l-irşâdi li'l-cevâmik ve'l-atyân*, Kahire: el-Mektebetü'l-ezheriyye, ḥâşş: 372, 'âmm: 49572.

Yayınlanmış Eserler

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560): *Özet ve Transkripsiyon*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1993.

Akgündüz, Ahmet: "İrsâdi Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII (İstanbul 2000), s. 448-50.

Atalar, Münir: *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Barkan, Ömer Lütfi: *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerine Tetkikler-Makaleler*, II, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi 2000.

Barkan, Ömer Lütfi: "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defteri", *Belgeler*, IX/13 (1979), s. 1-380.

Beyyûmî, Muḥammed 'Alî Fehîm: *Muḥaşşasatu'l-Haremeyni's-Şerîfeyn fi Mısr ibbâne'l-'aşri'l-ösmânî fi'l-fetre min 923-1220/1517-1805*, Kahire: Dâru'l-ḳâhire li'l-kitâb 1421/2001.

Bizbirlik, Alpay: *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakitflar: 972 Tahriri Işığında*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2002.

Elkabashi, An'am Mohamed Osman: *Osmanlı Medinesi: XVI. yy.'da Mukaddes Bir Şehrin İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

El-Enşârî, 'Abdurraḥmân: *Tuḥfetü'l-muḥibbîn ve'l-ashâb fi ma'rife mâ li'l-medeniyyine mine'l-ensâb*, haz. Muhammed el-'Arûsî, Tunis: el-Mektebetü'l-'atıḳa, 1970/1390.

Faroḳhi, Suraiya: *Herrscher über Mekka: Die Geschichte der Pilgerfahrt*, Münih: Artemis Verlag 1990.

Faroḳhi, Suraiya: *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Dönemi Hac (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven, yay. haz. Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995.

- Genç, Mehmet, Erol Özvar: *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2006.
- Güler, Mustafa: *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları: XVI.-XVII Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı 2002.
- Günay, Hacı Mehmet: "Vakıf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLII (İstanbul 2012), s. 475-79.
- El-Ĥanbelî, Mer'î b. Yûsuf: *Ķalâidü'l-'ıkyân fedâ'il-i Âl-i Osmân*, haz. Ebû Yahyâ 'Abdullâh el-Kindî, Kuveyt: Gheras Publishing 2004/1425.
- İbn Fehd, Ebû Fâris 'İzzüddîn 'Abdül'aziz b. 'Ömer b. Muĥammed: *Bulûġu'l-ķirâ fi zeyli İthâfi'l-verâ bi-ahbâri Ummi'l-Ķurâ*, II-III, haz. Şalâhuddîn b. Ĥalîl İbrâhîm, 'Addurrahmân b. Ĥüseyn Ebu'l-Ĥayr, 'Alyân b. 'Abdul'âlî, Kahire: Dâru'l-ķâhire 2005.
- İbn Fehd, Ebû'l-Fazl Muĥibbuddîn Cârullâh Muĥammed b. 'Abdül'aziz b. 'Ömer el-Hâşimî el-Mekkî: *Kitâbu Neyli'l-munâ bi-zeyli Bulûġi'l-ķirâ li-tekmileti İthâfi'l-verâ*, I-II, haz. Muĥammed Ĥabîb Ĥîla, Mekke: Mü'ssesetü'l-furķân li't-turâġi'l-islâmî 2000.
- İbrahim Rifâat Paşa: *Mir'âtü'l-Ĥaremeyn*, II, Kahire: Maĥba'atu Dâri'l-kütübî'l-mıšriyye 1344/1925.
- İnce, İrfan: *Medina im 12./18. Jahrhundert: Politische Strukturen, Beziehungen und Konflikte, mit Einblicken in den Gelehrten Diskurs*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Bochum: Ruhr Universität Bochum, 2014. (<http://www-brs-ub.ruhr-uni-bochum.de/netahtml/HSS/Diss/InceIrfan/diss.pdf>)
- Kallek, Cengiz: "Süftece", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII (İstanbul 2010), s. 19-21.
- En-Nehrevâlî, Ebû 'Abdillâh Ķuĥbuddîn Muĥammed b. Aĥmed b. Muĥammed: *Kitâb al-i'lâm bi-a'lâmi Beyti'lâhi'l-ĥarâm*, Kahire: Maĥba'atu'l-'âmirati'l-'osmâniyye 1303/1886.
- Seyyid Es'ad Efendî: *Fetâvâ*, el-Maĥba'atu'l-ĥayriyye, y.y., t.y.
- Pamuk, Şevket: "Kuruş", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVI (Ankara 2002), s. 258-59.
- Pere, Nuri: *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul: Doġan Kardeş Yayınları 1968.
- Râşid Mehmed Efendi, Ćelebizâde İsmâil Âsım Efendi: *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, I (1071-1114/1660-1703), haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uġur, Baki Ćakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Klasik Yayınları 2013.
- Shaw, Stanford J.: *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517-1798*, Princeton: Princeton University Press 1962.
- Wüstenfeld, Ferdinand (haz.): *Die Chroniken der Stadt Mekka*, III: Cuĥb ed-Dîn Muĥammed Ben Ahmed el-Nahrawâlî, *Geschichte der Stadt Mekka und ihres Tempels [al-I'lâm bi-a'lâm balad allâh al-ĥarâm]*, Leipzig: F. A. Brockhaus 1857.

